CAPVT VIII.

1. IESVS autem perrexit in montem Oliueti: 2. & diluculo iterum venit in templum, & omnis
populus venit ad eum & sedens docebat eos. 3. Adducunt autem Scribæ, & Pharisæi mulierem
Leui 20 a. 10 in adulterio deprehensam: & statuerunt eam in medio, 4. & dixerunt ei: Magister, hæc mulier
modo deprehensa est in adulterio. 5. In lege autem Moyses mandauit nobis huiusmodi lapidare.
Deut.17 b. 17. Tu ergo quid dicis? 6. Hoc autem dicebant tentantes eum, vt possent accusare eum. Iesus autem inclinans se de-
orsum, digito scribebat in terra. 7. Cum ergo perseuerarent interrogantes eum, erexit se, & dixit eis: Qui sine
peccato est vestrum, primus in illã lapidẽ mittat. 8. Et iterum se inclinans, scribebat in terra. 9. Audientes autem
vnus post vnũ exibant incipientes à senioribus: & remansit solus Iesus, & mulier in medio stans. 10. Erigens au-
Ioã.1 b.8. tem se Iesus, dixit ei: Mulier, vbi sunt, qui te accusabant? nemo te condemnauit? 11. Quæ dixit: Nemo, Domine.
Dixit autem Iesus: Nec ego te condemnabo: Vade, & iam amplius noli peccare. 12. Iterum ergo locutus est eis
Iesus, dicens: Ego sum lux mundi, qui sequitur me, non ambulat in tenebris, sed habebit lumen vitæ. 13. Dixerunt
ergo ei Pharisæi: Tu de teipso testimonium perhibes, testimonium tuum non est verum. 14. Respondit Iesus, & di-
xit eis: Et si ego testimonium perhibeo de me ipso, verum est testimoniũ meũ quia scio, vnde veni, & quo vado:
vos autem nescitis, vnde venio, aut quo vado. 15. Vos secundum carnem iudicatis, ego non iudico quenquam:
Deut.17 b. 16. & si iudico ego, iudicium meũ verũ est, quia solus nõ sum: sed ego, & qui misit me, Pater. 17. Et in lege vestra
6.&19.c. scriptum est, quia duorum hominum testimonium verum est. 18. Ego sum, qui testimonium perhibeo de meipso:
15. Matt.18.b. & testimoniũ perhibet de me, qui misit me, Pater 19. Dicebant ergo ei: Vbi est Pater tuus? Respondit Iesus: Neq;
16. me scitis, neque Patrem meum: si me sciretis, forsitan & Patrem meum sciretis. 20. Hæc verba locutus est Iesus in
2.Cor.13.a.1 Heb 10.e. gazophylacio, docens in templo: & nemo apprehendit eum, quia necdum venerat hora eius. 21. Dixit ergo iterũ
29. eis Iesus: Ego vado, & quæretis me, & in peccato vestro moriemini. Quo ego vado, vos non potestis venire. 22.
Dicebant ergo Iudæi: Nunquid interficiet semetipsum, quia dixit: Quo ego vado, vos non potestis venire? 23. Et
dicebat eis: Vos de deorsum estis, ego de supernis sum. Vos de mundo hoc estis, ego non sum de hoc mundo: 24. Dixi
ergo vobis, quia moriemini in peccatis vestris: si enim nõ credideritis, quia ego sum, moriemini in peccato vestro.
25. Dicebant ergo ei: Tu quis es? Dixit eis Iesus: Principium, qui & loquor vobis. 26 Multa habeo de vobis loqui,
& iudicare, sed qui me misit, verax est: & ego quæ audiui ab eo, hæc loquor in mundo. 27. Et non cognouerunt
Rom.3 a.4 quia Patrem eius dicebat Deum. 28. Dixit ergo eis Iesus: Cum exaltaueritis Filium hominis, tunc cognoscetis,
quia ego sum, & à me ipso facio nihil, sed sicut docuit me Pater, hæc loquor: 29. & qui me misit, mecum est, & non
reliquit me solum: quia ego quæ placita sunt ei, facio semper. 30. Hæc illo loquente, multi crediderunt in eum. 31.
Dicebat ergo Iesus ad eos, qui crediderunt ei, Iudæos: Si vos manseritis in sermone meo, vere discipuli mei eritis:
32. & cognoscetis veritatem, & veritas liberabit vos. 33. Responderunt ei: Semen Abrahæ sumus, & nemini
Rom 6 c 15 seruiuimus vnquam: quomodo tu dicis: Liberi eritis? 34. Respondit eis Iesus: Amen amen dico vobis, quia om-
2.Pet.2.d 19. nis, qui facit peccatum seruus est peccati. 35. seruus autem non manet in domo in æternum: filius autem manet
in æternum. 36. si ergo vos filius liberauerit, vere liberi eritis. 37. Scio, quia filij Abrahæ estis: sed quæritis me in-
terficere, quia sermo meus non capit in vobis. 38. Ego quod vidi apud Patrem meum loquor: & vos quæ vidistis
apud patrem vestrum, facitis. 39. Responderunt, & dixerunt ei: Pater noster Abraham est. Dicit eis Iesus: Si filij
Abrahæ estis, opera Abrahæ facite. 40. Nunc autem quæritis me interficere, hominem qui veritatem vobis locu-
tus sum, quam audiui à Deo: hoc Abraham non fecit. 41. Vos facitis opera patris vestri. Dixerunt itaq; ei: Nos
ex fornicatione non sumus nati, vnum patrem habemus Deum. 42. Dixit ergo eis Iesus: Si Deus pater vester
Ioã 3 b.8 esset, diligeretis vtique me. ego enim ex Deo processi, & veni: neq; enim à meipso veni, sed ille me misit. 43. Qua-
re loquelam meam non cognoscitis: Quia non potestis audire sermonem meum. 44. Vos ex patre diabolo estis: &
desideria patris vestri vultis facere. ille homicida erat ab initio, & in veritate non stetit: quia non est veritas in
eo: cum loquitur mendacium, ex propriis loquitur, quia mendax est, & pater eius. 45. Ego autẽ si veritatem dico,
1.Io.4.a 6. non creditis mihi. 46. Quis ex vobis arguet me de peccato? Si veritatem dico vobis, quare non creditis mihi?
47. Qui ex Deo est, verba Dei audit. Propterea vos non auditis, quia ex Deo non estis. 48. Responderunt ergo Iu-
dæi, & dixerunt ei: Nonne bene dicimus nos, quia Samaritanus es tu, & dæmonium habes? 49. Respondit Iesus:
Ego dæmonium non habeo, sed honorifico Patrem meum, & vos inhonorastis me. 50. Ego autem non quæro glo
riam meam: est qui quærat, & iudicet. 51. Amen, amen dico vobis, si quis sermonem meum seruauerit, mortem
non videbit in æternum. 52. Dixerunt ergo Iudæi: Nunc cognouimus, quia dæmonium habes. Abraham mor-
tuus est, & Prophetæ, & tu dicis: Si quis sermonem meum seruauerit, non gustabit mortem in æternum. 53.
Nunquid tu maior es patre nostro Abraham, qui mortuus est? & Prophetæ mortui sunt. Quem teipsum facis?
54. Respondit Iesus: Si ego glorifico me ipsum gloria mea nihil est: est Pater meus, qui glorificat me, quem vos di-
citis, quia Deus vester est, 55. & non cognouistis eum: ego autem noui eum: Et si dixero, quia non scio eum, ero si-
milis vobis, mendax. Sed scio eum, & sermonẽ eius seruo. 56. Abraham pater vester exultauit, vt videret diem
meum: vidit, & gauisus est. 57. Dixerunt ergo Iudæi ad eum: Quinquaginta annos nondum habes, & Abra
ham vidisti? 58. Dixit eis Iesus: Amen, amen dico vobis, antequam Abraham fieret, ego sum.
59. Tulerunt ergo lapides, vt iacerent in eum: Iesus autem abscondit se,
& exiuit de templo.

IN CA-

IN CAPVT VIII.

1. IESVS autem perrexit in montẽ oliueti.] Monuimus extremo capite superiore vltimum eius versum & historiam hãc totam adulteræ in multis olim Græcis, Latinisq; codicibus desideratam, hodieq; in nõnullis Græcis desiderari; nam Latinorum vix quisquã modo non habet. Itaque solet inter recentiores interpretes de eius auctoritate disputari. Atque vtinã quidam eorum minus fuissent liberi, & rem certam non in dubio reliquissent; quo etiam minus digni sunt venia, quod si qua proferri poterant argumenta contra auctoritatem huius historiæ, ea videantur ignorare. Vix enim alia adducti ratione sunt, quam quod Hieronymus lib. 2. cõtra Pelag. scribat eam in multis Græcis, & Latinis exemplaribus haberi: vnde colligunt in plerisq; non fuisse. Et non viderant tamẽ veteres Græcorum codices, non viderant Græcorum commentarios, quorum solus recentissimus Euthymius eam exponit. Atq; is quidem ipse exponit sic, vt eius auctoritatem magis eleuet, quàm affirmet. Monet enim in emendatioribus exemplaribus non haberi, & in quibus habetur, ab eo quasi adiectitiam notatam esse. Testatur præterea neminem Græcorum interpretũ eam exposuisse, se tamen idcirco exponere decreuisse, quod etiam si legitima non sit, tamen vtilitate non careat. Et vero consului veteres Græcorum codices multos, nullus ex manu scriptis habebat præter vnũ in quo Leontij sunt commentarij: & ille ipse ita habebat, vt tota historia veru transfossa esset, & Leontius ne mentionem quidem de ipsa vllam faceret: sed ea præterita, reliqua explicaret. Non habebat antiquissimus ille Vaticani codex, quem sæpe nominauimus: nõ Græca Catena, in qua cum tres & viginti auctores sint, nemo eius meminit. Habemus Græcos impressos multos Origenem, Clementem Alexand. Chrysost. Nonnũ, Theophyla. nemo eorũ legit, cũ Chrys. & Theophyl. scripserint in totum Ioannem commẽtarios. Quo magis vero similis eorum est coniectura, qui suspicantur exemplũ huius adulteræ, q̃ a Chrysost. homil. in Ioan. 60. inter alia profertur, vt probet solitos Pharisæos malo Christum animo interrogare, ab aliquo fuisse additum. Certè Eusebius extremo libro 3. histor. Ecclesiast. c. 39. hanc historiam in libris Papiæ scriptam fuisse dicens, eandemque in Euangelio secundum Hebræos reperiri, nulla de Ioannis Euangelio mentione facta haud dubie indicat non esse Ioannis. Sed hæc omnia minus habent ponderis, quã vna auctoritas Ecclesiæ, quæ per Concilium Tridentinum, non solum libros omnes, quos nunc habet in vsu, sed singulas etiã eius partes tanquam canonicas approbauit. Qua ratione non modo hanc historiam canonicam esse, sed etiam à Ioanne fuisse scriptam, eiusque Euangelij partem esse declarauit. Vt nullus prorsus iam aut dubitationi, aut eorum coniecturis locus sit, qui aut ex apocrypho Hebræorum Euangelio in hunc locum suspicantur fuisse translatam: aut scriptam quidem à Ioanne, postea quam Euangelium edidisset, recordato à se prætermissam, aut ab alio quo ex Papia eius insertam Euangelio, & ab eo tanquam veram approbatam: ideoque in quibusdam reperiri exemplaribus, in aliis non reperiri. Nihil enim horum de eo, qui SpirituSancto afflatus scripserit, dici potest. Ad Ecclesiæ auctoritatem multorum etiam veterum codicum auctoritas accedit, quemadmodũ testatum Hieronymum diximus. Ammonius etiam Alexand. antiquissimus auctor in Harmonia Euangelica eam ponit. Ponit etiam in Synopsi Euangelij Ioannis. D. Athanas. & ipse Græcus auctor. Citatur, vt diximus, à Chrysostomo homil. in Ioannem 60. magisq; probabile est eum propterea non illustrasse hoc loco cõmentariis, quod facilem esse iudicauerit, aut quod ille, qui in eius Ecclesia legebatur, codex eam non haberet, (nam eius in Ioannem commentarij homiliæ ad populum habitæ sunt) quam ab aliquo in homil. 60. insertam. Quis enim hoc credat? Citatur ab Ambros. lib. 3. de Spiritu Sancto, ca. 2. & lib. 7. epist. 58. & lib. 9. epist. 76. Tractatur multis locis ab August. non solum hic tract. 33. sed etiam serm. 47. de verbis Domini, & lib. 2. de adulter. coniug. cap. 6. & 7. & lib. de vera, & falsa pœnitentia ca. 13. & epist. 54. & lib. 4. de consens. Euang. c. 10. Tractatur à Prospero in lib. de promiss. p. 2. c. 22. Tractatur à Gregor. lib. 1. Moral. cap. 6. & libr. 14. c. 15. Vtitur ea historia tanquam Euangelico testimonio Idacius ad refellendã Arianorum hæresim in lib. contra Varimadum. Quin & Hieron. lib. 2. contra Pelag. minime eo testimonio ad refutandos Pelagianos vsus fuisset, nisi putasset esse canonicam, quamuis in multis Græcis, Latinisque codicibus non reperiretur. Denique Sedulius, qui multa alia ab Euangelistis scripta præterire solet, hãc historiam minime præteriit, sed copioso, & eleganti carmine descripsit. Adde quod si vltimum versum capitis septimi, & historiam hanc totam deleas, vix bene reliqua hærere videbuntur; ita vero & tota cũ cæteris hæret historia, & cætera inter se quasi vinculo quodam colligat, vt minime inducta aliũde, sed ipso in loco nata esse videatur. Quid ergo causæ putemus fuisse, cur in multis olim libris non legeretur? Primũ credibile est Græcum aliquem audacis iudicij hominem, cum videret eam historiam inter duas conciones positam, insertam fuisse putauisse, erasisseq;: quasi vero simile non esset, vt inter duas cõciones diuersis diebus habitas & accidisset, & ab Euangelista recenseretur. Iuuit fortassis audaciam, quod eam legerit apud Papiam: itaque existimauit se Ioanni auferre posse, cum auctorem alium, cui eam tribueret, inuenisset. Atqui inde potius probare debuit esse Ioãnis, quod esset & Papiæ. Vnde enim Papias, nisi ex Ioanne præceptore suo potuit discere? Et vt fingamus ex eo non didicisse, tamen si Papias scripsit, vera est: si vera est, quis credat à Ioanne prætermissam, cum & res esset cumprimis insignis, & ab aliis Euangelistis prætermissa, cuiusmodi res Ioannes suscepto cõsilio cõsectabatur? Satis, vt opinor, huius historiæ fides asserta est. Iuuat nũc duorũ hæreticorum Caluini, & Bezæ, præceptoris, atque discipuli contraria ponere iudicia, vt lector Catholicus intelligat, quam vanum sit, quod Lutherani, & Caluinistæ iactare solent, in diiudicandis diuinis libris nõ alio Ecclesiæ publico testimonio, non alia regula opus esse, quã spiritu, vt illi dicunt, diuino, vt ego arbitror, hæretico, qui degustata primum lectione tacitè cuiq; suggerit hunc librum à Spiritu Sancto dictatum esse, illum non esse. Spiritus Caluino suggessit nihil hanc historiam cõtinere, quod Apostolico spiritu indignum videri posset. *Constat*, inquit, *Græcis ignoratam fuisse; itaque nonnulli coniiciunt aliunde assutam esse; sed quia semper a Latinis Ecclesiis recepta fuit, & in plurimis vetustis codicibus reperitur, & nihil Apostolico spiritu indignum continet, non est cur eam in vsum nostrum accommodare recusemus.* Idem spiritus eius discipulo Bezæ reuelauit nihil in ea Apostolico dignum spiritu contineri. *Ad me quidem quod attinet* (inquit ille) *non dissimulo mihi merito suspectum esse, quod veteres illi tanto consensu vel reiecerunt, vel ignorarunt. Deinde quod narrat Iesum solum fuisse relictum cum*

Sess. 4 decis. de Canonicis scripturis.

Testimonia veterũ quæ hanc historiam tuentur.

lib. 4. Car.

Cur in multis olim libris non legeretur hæc historia.

Caluini, & Bezæ dissensio.

mulie-

mulierem in templo, nescio quam sit probabile; & quod scribit Iesum digito scripsisse in terra, nouum mihi, & insolens videtur; neque possum coniicere, quomodo possit satis commode explicari. Ipsi se hæretici coarguunt, ostenduntq; se non diuino, sed humano, aut potius hæretico spiritu de rebus diuinis iudicare, cum alter alteri repugnant; *non enim est dissensionis Deus, sed pacis.* *1. ad Cor. 14.33.*

3. Adducunt autem Scribæ & Pharisæi mulierem in adulterio deprehensam, & statuerunt eam in medio.] Gr. Καὶ στήσαντες αὐτὴν ἐν μέσῳ λέγουσι, & cùm statuissent eam in medio dicunt. Vsus enim est Ioannes in historia narranda verbis præsentis temporis, vt rem præteritam, quasi præsentem ante oculos poneret, *adducunt & dicunt.* Quo animo adduxerint, non erat difficile diuinare, & Euangelista ver. 6. declarauit, vt occasionem captarent aliquam Christum criminandi. Quam vero inde occasionem captare poterant, illic explicabimus. *Statuunt in medio*, tanquam ream, fingentes se Christi iudicio stare velle. Sunt qui quærant, cur non etiam adulterum adduxerint? aut si alterum tantum adducere placebat, cur non adulterum potius, quam adulteram, quod fuisset fortassis honestius? Nam lex quidem eadem adulterum, atq; adulteram pœna affici iubebat, Leuit. 20. 10. & Deuter. 22. 22. Nonnulli suspicantur adulteram potius, quã adulterum adduxisse, vt Christi tentarent pudicitiam. Quiduis de maligno Pharisæorum animo credi potest; sed probabilius est propterea solã adulterã adduxisse, quod facilius illis fuerit adulterã, quã adulterũ capere, vterque n. fuerat in ipso facinore deprehensus, hoc est ἐπαυτοφώρῳ, in flagranti delicto, vt loquuntur Iurisperiti; sed solẽt viri aut vi, aut arte sese proripere, fœminæ sexus imbellis facile tenentur; ad similitudinem n. viri senes illi Susannæ accusatores mendacium suum composuerunt; adolescentem quidem, qui cum ea concumbebat, se, quia fortior erat ipsis, tenere non potuisse. Susannam autem tenuisse, Dan. 13. 39. 40. Aut maiorem se in muliere, quã in viro calumniandi Christi materiam sperarunt habituros: Christum facilius mulieris, quam viri commiseratione à præscripto legis, rectoq; iudicio discessurum.

4. Magister, hæc mulier modo deprehensa est in adulterio.] Magistrum appellant, vt honorifico verbo fraudem suam contegant; non enim esse vero simile malo rogare animo, qui eum magistrum vocent, seq; eius discipulos profiteantur. Simile exemplum Matt. 12. 38. & 22. 16. 36.

Modo deprehensa est in adulterio.] Gr. ταύτην εὕρομεν ἐπαυτοφώρῳ μοιχευομένην, deprehẽsa est in ipso facto, dũ adulterium perpetraret. Quod propterea dicunt, ne Christus probationes requirat; rem esse certam, atq; compertam, quam ne ipsa quidem rea negare queat; ferat ergo de iure sententiam; nam de facto quidem omnino constare. *Neruorum velut ex lege vinculis*, inquit Prosper in lib. de promiss. & prædict. par. 2. c. 22. *se crediderant ligasse Iesum & maxime recentium, cum dixerunt, Modo. Quæ noster fortis hoc responso disrupit: Qui, inquit, vestrum sine peccato est, prior in illam lapidem mittat.*

Vtrum adulteræ lapidarentur. *5. In lege autem Moyses mandauit nobis huiusmodi lapidare.*] Lex nusquam iubet adulteram lapidare, sed solã sponsam, quæ ab sponso corrupta fuerat inuẽta Deu. 22. 20. 21. aut quæ postquam desponsata est, compressa ab alio viro in ciuitate, quam sponso suo, quia non clamauerit, Deut. 22. 24. eademq; pœna, qui eam cõpressisset plectebatur. Quæ autem à viro iam suo corruptæ adulterium cum viro alio perpetrabant, iubebantur quidem occidi vnà cum adultero, lapidari autem non iubebantur, Leuit. 20. 10. & Deut. 22. 22. Sed simile vero est, cum mors adulterorum populi iudicio relicta esset, consuetudine introductum fuisse, vt omnes etiam adulteræ lapidarentur. Nam & senes illos, qui falsum Susannæ crimen obiecerãt, lapidatos fuisse inde colligitur, quod populus eos interfecisse dicitur, Daniel. 13. 62. Non potuit autem totus populus interficere, nisi lapidando. Affecerunt autem eos vt eodem loco dicitur, eadem pœna, qua Susanna, si probatum eius fuisset adulterium erat afficiẽda. Adultera ergo lapidibus obruenda erat. Proferunt Christo legem Moysis, vt illum alterum quodammodo Moysem esse doceant, qui perfectiorem, quam Moyses legem tradat: quo plus illi dent animi, atque libertatis aliquid contra Moysis legem pronuntiandi, indeq; occasionem arripiant eius accusandi. Hoc est, quod *Ver. 5.* dicunt: *In lege autem Moyses mandauit nobis huiusmodi lapidare, tu ergo quid dicis?* Quasi Moysi illum opponant, quasi Moysem illi subiiciant. Tu autem, qui maior es Moyse, qui eius non teneris legibus, quia meliora, & perfectiora doces, quid dicis? approbasne, an reprobas Mosaicæ legis sententiam? Omnibus deniq; modis eum prouocant, vt audeat contra Moysem apud homines, qui plus ipsi, quam Moysi tribuere viderẽtur aliquid dicere.

6. Hoc autem dicebant tentantes eum, vt possent accusare eum.] Timuit opinor Euangelista, ne putaremus Scribas, & Pharisæos tantum Christo tribuisse, vt magistrum appellauerint, & adulteræ iudicium illi commiserint: non ita esse, malo fecisse animo, nõ vt ab eo discerent, sed vt eum tentarent. At quomodo tentarent? Poterant enim aut eius scientiam, aut eius erga Moysem reuerẽtiam, & obseruationem tentare velle. Scientiam quidem eius tentare noluisse satis constat. Nec enim legem illi Moysis protulissent, si tentare voluissent, quam vel latus esset in lege, sed generaliter interrogassent, quid de adultera fieri oporteret. Experiri ergo voluerunt, ecquid contra Moysem pronuntiaret. August. hoc loco, & serm. 47. de verbis Domini, & Ambros. lib. 7. epist. 58. & libr. 9. epist. 76. Beda, Rupertus, & Euthymius existimant cornutam illi quæstionem proposuisse, in qua quidquid responderet, caperetur. Sciebant, inquiunt, eum misericordiam, & mansuetudinem profiteri: si ergo lapidandã responderet, clamarent eum tam misericordem atq; clementem non esse, quam videri vellet, qui mulierem capitis damnasset; si non lapidandam, ipsum igitur lapidandum, qui legem violaret Moysis. Intellexit dolum Christus, quem nihil latere poterat. Itaque neutrum respondit, nec lapidandam esse, nec non lapidandam; sed *inclinans se deorsum*, inquit Euangelista, *Ver. 6.* *digito scribebat in terram.* Factum mirabile. Vsque adeo vt hæreticus iudicet Aristarchus alienum à moribus Christi. Adeo insculptos in animo suo habebat mores Christi, vt statim posset diiudicare, quid cum illis conueniret, quid ab illis discreparet. Fateor me spiritum Bezæ non habere: sed nihil mihi tam conueniẽs *Censura Bezæ examinatur.* moribus Christi dici videtur potuisse. Primũ nihil ad captiosam quæstionem respondere: deinde inclinatũ in terram digito aliquid scribere, quod illi taciti mirarẽtur. Sed Beza assuetus de religione sincerè iudicare, & nostras omnes irridere cæremonias, censuit factũ hoc, nescio quid superstitiosis sapere, quod indignũ *Inf. c. 9. 6. 11. & c. 20. 22.* Christo esse videretur. Isto quidem iudice, quod Christus cæci oculos luto ex saliua sua confecto liuerit; quod in Apostolos insufflauerit, superstitiosum erit. Sed illa, quia in omnibus semper codicibus lecta fuerant, ausus non est loco mouere, hæc, quia in nonnullis, vt diximus, lecta olim non sunt, minimam arripuit occasionem velut superstitiosa resecandi. Porro de scriptione hac in terrã Christi tria quæri possũt, quomodo in terra digito scribere potuerit, cũ in templo esset, quod lapidibus stratum erat: quorsum id fecerit;

Quomodo Christus in terra scripserit. Quid scripserit. Duæ quæstiones primæ à nemine, quod sciam, explicatæ sunt, itaq; nostram in iis coniecturã cogemur sequi. Quomodo in pauimẽto scribere potuerit; duplex probabilis coniectura esse potest; altera, scripsisse ita vt non efformauerit characteres, tamen aliquid scribendo significauerit, quemadmodũ solẽt muti quidam homines docti legere, scribereq;, in aere digito describere, quæ, si loqui possent, dicturi erant, vicissimq; qui cum illis sermones conferunt digito scribendo loquuntur, fugientibus characteribus, sensu manẽte. Altera potuisse in puluere, qui in ipso erat pauimẽto, characteres efformare. Atq; hoc *Tract. 33.* ipsum, quod Christus scripserit in pauimento, putat Augustinus mysterium habuisse. Significatum enim legem Moysis, quam illi produxerant, digito Dei scriptam fuisse, sed in lapideis cordibus Iudæorum. Secũda quæstio ex tertia magna ex parte dependet: nam si constare poterit, quid scripserit, non difficilis coniectura erit, quorsum scripserit. *Quorsum scripserit Christus.* Si enim aliquid scribebat, quod ad Scribas & Pharisæos pertineret, haud dubiè voluit eos à mulieris accusatione ad suam ipsorũ cõscientiam explorandam accusandamq; reuocare. Potest tamen & alia probabilis reddi causa, nihil aliud scribendo voluisse, quam Pharisæorum tentationem diuertere, atque dissimulare, declinareq; arbitrium, quod sibi deferebant adulteri: quasi aliud ageret, quasi aliquid in terrã defixus altius cogitaret, neque vacaret ad eorum nugas animum attendere. Ita sentiunt *Hier. 17. 13.* Euthym. & Beda: August. vero lib. 4. de consens. Euangelist. c. 10. putat voluisse scribendo in terra significare eos in terra scribendos esse, non in cœlo. Tertia quæstio à grauioribus etiam tractatur auctoribus. *Quid scripserit Christus.* Ambros. lib. 7. epist. 58. videtur indicare scripsisse nõ adulteræ, sed accusatorum eius sententiam. *Quid*, inquit, *scribebat, nisi illud propheticum: Terra, terra scribe hos viros abdicatos? quod de Iechonia dictum est in Ieremia.* Libro autem 9. epistolar. epist. 76. putat scripsisse, quod *Ier. 22. 30.* illis ipsis apud Matth. dixit cap. 7. 3. *Festucam quæ in oculo est fratris tui, vides, trabem autem, quæ in oculo tuo est, nõ vides?* Hieronymus lib. 2. contra Pelagianos putat eorum, qui accusabant, & omnium mortalium scripsisse peccata, secundum quod scriptum est in propheta, *Ier. 17. 13.* *recedentes à te in terra scribentur.* Idemque videtur Ambros. significare lib. 3. de Spiritu Sancto c. 2. Sunt qui existimẽt idipsum scripsisse, quod postea erectus accusatoribus dixit: *Qui sine peccato est vestrum, primus in illam lapidem mittat.* In qua sententia grauis iudicij auctor est D. Thom. Mihi valde placet, quod quidam dicunt, nihil scripsisse, quod legi posset: nullos enim certos formasse characteres, sed incertas, nihilque significantes figuras delineasse, quales homines meditabundi solent facere. Atque ita, etsi minime dicunt, eos omnes auctores sensisse arbitror, quicquid Christus scripserit, nõ declararunt eo enim ipso indicarunt, nihil scripsisse certum, atque significans. In his sunt Augustinus, Beda, Rupertus & Euthym. Si n. aliquid scripsisset, quod legi à Pharisæis potuisset, nõ vtique vrsissent illum, vt ad propositam quæstionem responderet: præsertim si ad eos ipsos scriptura pertinebat, sed nouam de scriptura ipsa litem instituissent. Deinde non iterum se post responsionem inclinasset Christus, iterumq; scripsisset, quod scriptum ante fuerat. Adde, quod si aliquid significans scripsisset, nũquam id Euangelista præteriisset. Sobrij est ingenij hac sententia esse contentum. Cur ergo scribebat, si nihil significabat? vt quæstionem fraudis plenam auerteret scribendi simulatione, vt paulo supra ex Beda, & Euthymio dicebamus. Hoc ipsum indicat, quod statim addit Euangelista eum iudicium, quoad potuit, refugisse, neque respondisse nisi coactum.

7. Cum autem perseuerarent, interrogantes eum, erexit se, & dixit eis.] Id est, cum cogerent quodammodo eum respondere, cum non posset iam amplius illis improbe vrgentibus dissimulare: *erexit se*, id est, desiit aliud agere, vt hoc ageret. Inclinauerat se, vt illis parceret occupationis simulatione, coegerunt illum sententiã suam dicere: *erexit se*, vt eos percuteret, quibus ante pepercerat. Indicat illos non minus peccatores esse, quam adulteram.

Qui sine peccato est vestrum, primus in illam lapidem mittat.] *Non est captus*, inquit August. *cui tendebatur; sed potius capti sunt, qui tendebant, quia in eum, qui eos posset de laqueis eruere, non credebant. Quid ergo respondit Dominus Iesus? quid ergo respondit veritas? quid respondit sapientia? quid respondit ipsa, cui calumnia parabatur iustitia? Non dixit: Non lapidetur, ne contra legem dicere videretur: Absit autem, vt diceret, lapidetur: venit enim non perdere, quod inuenerat; sed quærere, quod perierat. Quid ergo respondit? Videte quam plenum sit iustitia, plenum mansuetudine. Qui sine peccato est vestrum, primus in illam lapidem mittat.* *Tract. 33.* *Luc. 19. 10.* Quod dicit, *sine peccato*, hoc est, ἀναμάρτητος, duobus modis intelligi potest, aut, non posse peccare, quod Græcum verbum propriè significat, aut peccare quidem posse, sed re tamen ipsa peccatum non habere. Quidam priorem hoc loco sensum sequi malunt, quasi moneat Christus Scribas & Pharisæos, vt propriæ conditionis, infirmitatisque recordentur, & ab accusatione adulteræ desistant, quamuis ipsi adulteri non sint, nec aliud simile peccatum habeant, homines tamen esse, qui possint aliquando aut in idem, aut in aliud eiusdem modi labi: facerent erga adulteram, quod, si ipsi in simili delicto essent deprehẽsi, fieri erga se vellent. Nimis bene ij auctores mihi vidẽtur sẽtire de Pharisæis. Vehementius meo quidem iudicio eos pupugit, & non solum peccare posse, quod omnibus hominib. naturale est, nec solum esse peccatores, id est, multa habere peccata, quod commune etiam est omnibus sed hypocritas esse significauit, qui cum intus multorum scelerũ pleni essent, sancti foris, ac religiosi videri vellẽt: qui studio religionis, ac legis adulteram lapidari vellent: quemadmodum alio loco dixit eos sepulchris dealbatis similes esse. *Mat. 23. 27* Pungit ergo cõscientiæ eorum vulnus, cum dicit: *Qui sine peccato est vestrum, primus in illam lapidem mittat.* Indicans eos aut idem, aut alia non minora habere peccata. Sed hoc ipsum tam prudenter dicit, vt non ipse illis, sed sua cuique conscientia dicere videatur. Ad suam n. quemque conscientiam reuocat, & suæ quemque conscientiæ, quasi ipse eam ignoraret, iudicẽ facit. Videtur naturali quodammodo iure debere eum, qui alium accusat, atque condemnat, aut eodem, aut alio omni æquali carere crimine. Quod dicit: *primus in illam lapidem mittat*: putant nonnulli consuetudinem fuisse Iudæorum, vt in quibusdam criminibus, quæ maxime lædere rempublicam poterant, iidem, qui primi peccatum deprehendissent, & accusatores, & testes, & iudices essent: & si lapidandi rei essent, ipsi in eos primo lapidẽ mitterent, huc Christũ allusisse. Vellem aliquo testimonio sententiam suã mihi probarent. Certe si eo Christus alludere voluisset, nõ dixisset: *Qui sine peccato est vestrũ*: sed, qui primus eam in adulterio deprehẽdit, primus in eam lapidẽ mittat. Quin contrariũ ex verbis Christi colligitur. Cum enim dicit: *qui sine peccato est, primus in illam lapidem mittat*, permittit, vt quisquis eorum sine peccato sit, quamuis non is eam primum in adulterio deprehendisset, quamuis accusator nõ esset, primus in eam lapidẽ mittat. Quod minime permitteret, si cõtra consuetudinem Iudæorum, aut legem esset: cũ diligenter Christus in toto hoc responso cauisse videatur, ne quid faceret, diceretue contra

legem, consuetudinemque Iudæorum, ne ansam illis nouarum contra se calumniarum daret.

8. *Et iterum se inclinans scribebat in terra.*] Cur iterum se inclinauerit, & in terra scripserit, eadem ratio fuit, quæ ante, cum idem fecit. Voluit infixo in Pharisæorum conscientia responsionis aculeo, quasi aliud haberet, quod ageret ad priorem, quã simulauerat, occupationem redire, vt illis spatium daret clam, & sine rubore discedendi. Id euentus comprobauit: dum n. ipse pronus in terram esset, quasi eos, qui aderant, videre non posset, silentio dilapsi sunt.

9. *Audientes autem vnus post vnum exibant, incipientes à senioribus.*] Græce οἱ δὲ ἀκούσαντες, καὶ ὑπὸ τῆς συνειδήσεως ἐλεγχόμενοι ἐξήρχοντο εἷς καθ᾽ εἷς. *Hi autem cum (hæc) audissent, & a conscientia arguerentur, exibant vnus post vnum,* id est, alius post alium. Non simul, ne victi, atque cõfusi fugere viderentur, sed sensim, ac sigillatim, quasi suo quisque consilio discederet: *Vnus post vnum*, Hebraismus est, sicut Hispani dicunt, vnus advnũ. Quod dicit Euangelista sumptum à senioribus initium, indicat eos primum ac maximè omnium sensisse respõsionis aculeos, vt qui in peccatis maxime erant inueterati. Cum ergo seniores quasi stimulis puncti abiissent, idem fecisse alios eorum exemplo.

Hebraismus vnus post vnum.

Et remansit solus Iesus, & mulier in medio stans.] Hoc probare non potest Beza hæreticorũ interpres, Christum cum muliere, eaq; adultera mansisse solum. Sed quis vir Beza? quam pudicus? quã abhorrens ab omni suspicione adulterij? Nemo Gallus ignorat, nec apud alias gentes quisquam ignoraret, si eius de amoribus libri, nihilo castiores, quã illi Tibulli, illi Catulli, illi Ouidij, illi Martialis, legi possent. Sed prudenter cautum est, ne libri legerentur hæreticorũ. Manserit Christus omnino cum muliere solus, an propterea murmurare hæreticus debuit, cum discipuli in simili causa, vt idem narrat Euangelista, ausi non fuerũt illũ interrogare, cur cum muliere loqueretur? Si hunc locum idcirco delet, quod solus cum muliere manserit Christus, inducat & historiã totã Samaritanæ, aut Christum accuset, quod solus cum sola nõ in templo sed in loco item solo in agro lõge ab omni teste locutus fuerit. Quid quod hunc locũ hæreticus interpres non intellexit? Putat enim Christum solum omnino cum muliere remansisse, quod credibile profecto nõ est. Nec n. concio, quæ frequens aderat, & ad quam Christi responsio non pertinebat, sed soli Scribæ, & Pharisæi, qui adulteram accusabant, dicuntur alius post alium exiisse. Et vero, si Christus cum muliere solus mansit, quomodo mulier, vt ait Euangelista, mansit *in medio*? *In medio* quorum, si solus erat Christus? Ex ipsis igitur Euangelistæ verbis perspicuum est non omnino cum sola muliere mansisse solum. Et si alia cõiectura non esset, tamen certe Apostoli; ac discipuli cum illo mansère. Cur n. concionantem, docentẽq; deseruissent, qui nunquam deserebant? Cum ergo solus mansisse dicitur, ad solos accusatores, aut ad personas, quæ ad iudicium illud pertinebant, referendũ est, neminem mansisse ex omnibus præter iudicem, & ream, id est, Christum, & adulteram; cæterum auditores eosdem, qui ante erant, remansisse, in quorũ medio manserit adultera. Quæ ideo non fugit, quia Christi erga se fauorem sentire cœperat.

Beza censura excutitur.

10. *Erigens autem se Iesus dixit ei: Mulier, vbi sunt, qui te accusabant? nemo te condemnauit.*] Sciebat vtique Christus vbi essent, qui mulierem accusauerant, & neminem eorum condemnare ausum. Sed ideo mulierem rogat, vt intelligat id sibi ex ipso beneficium prouenisse, ipsius virtute, atq; prudentia eius fuisse accusatores dissipatos, vt cognosceret medicum, vt cognosceret redemptorem, & integram ab eo salutem quæreret. Quod dicit; *Nemo te condemnauit?* allusio est ad id, quod paulo ante Pharisæis dixerat: *Qui sine peccato est vestrum, primus in illam lapidem mittat:* quasi dicat: Nemone inuentus est sine peccato, qui te condemnaret? Timere potuit mulier, ne à Christo, q sine peccato erat, condemnaretur, quando à Pharisæis nõ ob aliam causam condemnata non erat, nisi quia nemo eorũ repertus fuerat sine peccato. Et *quia illa* (inquit August.) *hoc audierat: Qui sine peccato est, prior in illam lapidem mittat, ab illo se sperabat puniendam, in quo peccatum inueniri non poterat. Ille autem qui aduersarios eius repulerat lingua iustitiæ, leuans in eam oculos mansuetudinis, interrogauit eam. Nemo te condemnauit? Respondit illa.* *Tract. [illegible]*

11. *Nemo Domine. Dixit autem Iesus: Nec ego te condemnabo; vade, & iam amplius noli peccare.*] *A quo te forte damnari timuisti,* inquit Augustinus, *quia in me peccatum non inuenisti, nec ego te condemnabo. Quid Domine? faues ergo peccatis? Non plane, ita attende, quod sequitur, vade, deinceps iam noli peccare. Ergo & Dominus damnauit, sed peccatum, non hominem. Nam si peccatorum fautor esset, diceret: Nec ego te condemnabo, vade, & viue vt vis: de mea liberatione esto secura: ego quantumcunque peccaueris, te ab omni pœna, etiam Gehennæ & inferni terroribus liberabo. Nec hoc dixit, sed vade & noli amplius peccare.*

12. *Iterum ergo locutus est eis Iesus.*] Incertum quomodo intelligendum quod dicit Euãgelista, *Iterum*: Qui historiam adulteræ aliunde insertam esse putant, nõ existimant hæc cum illa cohærere posse, sed sensum esse, alio quodam die rursus concionantem Christũ hæc dixisse. Sed eam opinionem supra refutauimus. Ego eodem die, atque eodem loco, in eademque cõcione hæc, & quæ septimo capite commemorantur, à Christo dicta fuisse arbitror. Sed cum Christus concionaretur, Scribas, & Pharisæos superuenisse adulteram adducentes, & interrupta concione, Christum, quid illi faciendum esset, interrogasse. Igitur Euangelista rem eo ordine, quo acciderat, narrare volens, inter vnam, & alteram concionis partem historiam adulteræ commemorauit, deinde ad concionem rediit dicens, *Iterum ergo locutus est eis Iesus*, id est, cum cõcionari propter adulteræ quæstionem desiisset, ea terminata, iterum concionari cœpit. Huius etiam rei argumentum est, quod Euangelista dicat, *eis*, quod relatiuum antecedente carebit, nisi ad eosdem auditores, eandemque concionem referatur. Atque eãdem quidem fuisse concionem Ammon. Theod. Mopsuestien. Leontius, Chrysost. & Theophylactus existimant.

Ego sum lux mundi, qui sequitur me, non ambulat in tenebris, sed habebit lumen vitæ.] Quo sensu Christus dicatur *lux*, c. 1. 4. 5. differuimus. Quod autem dicit, *mundi*, emphasim habet: significat enim non vnius tantũ hominis, non vnius gentis; sed totius mundi, omnium gentium, omnium hominum lucem esse, illuminareque, *omnem hominem venientem in hunc mundum.* c. [illegible] Adnotauerunt hoc Ammonius, & Theodorus Mopsuest Leontius, Chrysostomus, & Theophylactus. Et quidem pleraque eorum putant allusisse Christũ ad id, quod Pharisæi dixerant Nicodemo. cap. 7. 52. *Scrutare scripturas, & vide, quia à Galilæa propheta non surgit;* voluisse ex scripturis tacite probare ex Galilæa surgere prophetam, & quidem magnum, seq; eum esse. Sic enim ab Isaia Propheta dictum esse. c. 9. 1. 2. quemadmodum Matthæus recitat. c. 4. 14. 15. *Terra Zabulon, & terra Nephtalim via maris trans Iordanem Galilææ gentium: populus qui sedebat in tenebris, vidit lucem magnam.* Propterea dixisse: *Ego sum lux mundi*, id est, non solum Galilææ, sed omnis etiam terrarum orbis, vt Theodorus Mopsuest. & Leontius interpretantur. Ammon. vero putat ad illum alterum Isaiæ locum c. 49. 6. allusisse,

Dedi te in lucem gentium. Theophylactus ad solum prophetæ nomen respexisse. Dixisse Pharisæos, *à Galilæa propheta non surgit*; respondisse Christum, se non solum prophetam, sed etiam prophetarum, ac totius mundi lumen esse. Quod dicit, *Qui sequitur me, non ambulat in tenebris,* metaphora est sumpta de medio. Solemus per obscura loca præeuntem sequi facẽ, ne aberremus, aut offendamus; & loquebatur Christus de hominibus per hanc vitam, tanquam per viam quandã plenam tenebrarum, & errorum in cœlum tendentibus; propterea non dixit, qui fruitur me, fruitur lumine; aut qui habet me, habet lumen, sed, *qui sequitur me non ambulat in tenebris sed habebit lumen vitæ.* Credere in Christum, & ei obedire, est illum sequi. Ambulare, est viuere. Non ambulare in tenebris, est sine errore, & sine peccato viuere. Habere lumen vitæ, & August. & Beda volunt, est ad lumen illud gloriæ, & æternæ vitę peruenire, vbi iam non sit opus face, non sit opus fide. Itaq; futuro legunt tempore, quemadmodum & Græce est ἕξει, *habebit lumen vitæ.* Potius tamen arbitror *lumen vitæ* fidem ipsam huius vitæ appellari, vt opponatur membro præcedenti, *ambulare in tenebris* vt idẽ sit, quod in tenebris non ambulare. Vocatur autẽ *lumen vitæ* fides, quia natura sua ad vitam ducit, aut quia etiam in hac vita cum caritate coniuncta vitã animæ tribuit. Hoc enim sensu dixit idem Euangelista c. 1. 4. *In ipso vita erat, & vita erat lux hominum.*

Quid sit in tenebris ambulare.

Quid sit lumen vitæ.

13. *Dixerunt ergo ei Pharisæi, Tu de teipso testimonium perhibes, testimonium tuum non est verum.*] Quomodo hoc illi Pharisæi obiicere potuerunt, si eadẽ erat concio, cum iam omnes Christi responsio perculsi abiissent? credibile est in ea concione præter eos Scribas, & Pharisæos, qui adulteram mulierem adduxerãt, alios fuisse nonnullos, qui aut audiendi, aut calũniandi causa concioni interessent. Ii igitur Christo respõderunt eius testimonium non esse verũ, id est non esse legitimum, pro vero habendum non esse, cum de se ipse testimonium perhibeat. Non enim sequitur verum non esse, quod de se quisq; testetur; sed sequi pro vero habendum non esse, nisi aliunde probetur. Sic supra. c. 5. 31.

14. *Respondit Iesus, & dixit eis, Etsi ego testimonium perhibeo de meipso, verum est testimonium meum, quia scio vnde veni, & quo vado.*] Qualis sit ratio, quam adducit Christus, vt probet testimonium suum verum esse, quia sciat, vnde venerit, & quo vadat, vix satis apparet. Quid enim refert scire, vnde venias, aut quo vadas, vt testimonium tuum verum sit? Rupertus existimat rationem hanc Christo cum omnibus hominibus esse communem. Omnes enim homines, cum de suo loquuntur, indignos esse fide; cum autem tanquam à Deo missi loquuntur, etiamsi ipsi de se testimonium perhibeant, eorum tamen testimonium verum esse. Nam & omnes prophetas de seipsis testimoniũ præbuisse dicentes se à Deo missos esse, & verum fuisse, atque legitimum eorum testimonium. Ego maius quiddam significasse arbitror. Figurate Christus locutus est vsus insinuatione quadam eleganti, & ad personas, quibuscum agebat accommodata, qua plus, quam dicit, indicat. His enim omnibus verbis, *scio vnde veni, & quo vado,* nihil aliud significat, quam se filium Dei naturalem, ac verum esse Deum, quemadmodum Chrysostomus, Ammonius, Leontius, Augustin. Beda Theophylactus, & Euthymius exponũt. Venerat enim non solum à Deo missus, sicut cæteri prophetæ, sed venerat de cœlo Deus de Deo, lumen de lumine, Deus verus, de Deo vero. Et redibat in cœlum non solum vt homo, sed vt Deus Filius sederet ad dexteram Patris Dei. Hoc est, *scio vnde veni, & quo vado.* Fingamus ergo non dixisse, quod dixit, sed quod significauit, *Et si ego testimonium perhibeo de meipso, verum est testimonium meum,* quia Deus sum, an non bene probasset testimonium suum verum esse? Maxime vero. Eodem ergo modo probat cum dicit, *Quia scio vnde veni, & quo vado.* Cur ergo aperte non dixit, quia Deus sum? Id est, quod paulo supra dicebamus, vsum fuisse insinuationis figura ad personas, quibuscum loquebatur, accommodata, & pene necessaria. Non enim ferre potuissent, si aperte se Deum, aut Dei filium esse dixisset. Dixit ergo, quod verum erat, quodque erat causæ necessarium: sed ita dixit, vt aduersarios suos verborum ambiguitate, obscuritateque deluderet. At satis erat dicere, quia veni ex cœlo, aut à Patre, & eo redeo; cur potius dixit, *scio vnde veni, & quo vado?* Primum id ipsum nimis erat expressum, quia ex cœlo, aut à Patre veni, & voluit obscurius loqui. Deinde dicturus erat, *Vos autem nescitis,* & oportuit antithesim implere. *Ego scio,* propterea confidenter ipse de me testimonium prohibeo; *vos autem nescitis,* propterea non creditis, propterea testimonium meum suspectum habetis. Quamquam Chrysosto. & Euthymius interpretantur, nescire simulatis, cum re vera sciatis.

Insinuatione eleganti vtitur Christus.

15. *Vos secundum carnem iudicatis.*] Omnes fere interpretes in hunc sensum conueniunt. *Vos secundum carnem iudicatis,* id est secundum corpus, quod in me videtis: videtis hominem infirmũ, pauperẽ, humili loco natum, nihil de me maius cogitatis. Ita Ammonius, Leontius, Augustinus, Theophylactus, Euthymius. Solus Chrysost. videtur exponere, *secundum carnem,* non meam, sed vestram, id est non prout ratio, sed prout caro vobis suggerit; non ex æquitate causæ, sed ex carnali affectu vestro iudicatis. Sed ille prior melior est sensus. Probat enim, quod paulo ante dixerat, *Vos autem nescitis, vnde venio, aut quo vado,* id est, nescitis me esse Deum; itaq; non iudicatis nisi secundũ quam videtis humanam, infirmamq; naturam. Ego alium etiam sensum non minus fortasse probabilem animaduerto, vt carnem vocet, quidquid apparet, sensibusq; percipitur; quasi dicat, Vos vt homines non iudicatis, nisi ex sensibus, & ex iis, quæ sensibus subiiciuntur; sicut alio loco dicitur, *Homo videt ea quæ parent, Dominus autem intuetur cor.* 1 Reg. 16. 7. Vt alludat ad id, quod Pharisæi dixerant, *Tu de te ipso testimonium perhibes, testimonium tuum non est verum.* Vos, inquit, quia non iudicatis nisi secundum ea, quæ extrinsecus apparent, vtimini principio illo vulgari, nullius de seipso testimonium pro vero habendum esse. Si secundum ea, quæ latent, possetis iudicare, videretis principium illud in me locũ habere non posse, quia Deum me esse intelligeretis. Leontii, & Theophyl. non probo sententiã, qui iudicare hoc loco pro condẽnare, hoc est, κρίνειν, ἀντὶ τοῦ κατακρίνειν, positum putant. Amplior enim est sensus, non solum male condemnare, sed male etiam iudicare, etiamsi minime condemnent, qui secundum carnem solum iudicant.

Ego non iudico quenquam.] Incertum an absolute intelligi velit se neminem iudicare; an eo modo iudicare, quo Pharisæos iudicare dixerat, id est secundũ carnem, vt id ἀπὸ κοινοῦ intelligatur. August. Beda, & Rupertus hoc posteriori modo interpretantur. Chrysostomus, Leontius, Theophylactus, & Euthy. priori. Quia enim dicere Pharisæi potuerunt, Si nos secundum carnem, iniusteque iudicamus, cur nos non coarguis? ei obiectioni respondisse Christum se neminem iudicare, id est, quamuis iudicandi habeat potestatem, nolle tamen exercere vsq; ad secundum aduentum suum, cum veniet ad iudicandos viuos, & mortuos; nunc non ad iudicandos, sed ad liberandos venisse homines. *Non misit,* inquit, *Deus filium suum in mun-*

in mundum, vt iudicet mũdum, sed vt saluetur mundus per ipsum, supra, cap.3.17. Hic, vt opinor, melior est sensus

Vers. 16.

quia melius cum eo conueniunt, quæ sequuntur, *Et si iudico ego, iudicium meum verũ est, quia solus non sum, sed ego, & qui misit me Pater.* Si enim repetendum esset, *Ego non iudico quẽquam secundum carnem:* similiter esset hoc loco repetendum, *Et si iudico secundum carnem, iudicium meum verum est, quia solus non sum, sed ego, & qui misit me.* Hoc autem loco id repeti non potest: nunquam enim Christus secundum carnem iudicat, etiam cum iudicat vna cum Patre. Ergo neque supra id repeti potest. Ego tamen, quemadmodum paulo ante dixi, iudicare hoc loco, pro testari accipi puto, quod est iudicare, id est actum vnum iudicialem exercere. De ea enim re sermo erat. *Tu,* inquiunt illi, *de te ipso testimonium perhibes, testimonium tuum non est verum.* Si enim acciperetur proprie iudicare, hoc est pro ferre sententiam, non bene hæc inter se cohærerent, *Et si iudico, iudiciũ meum verũ est, quia solus non sum, sed ego, & qui misit me.* Nõ enim iudices, vt iudicium pro vero: sed testes, vt testimonium pro legitimo habeatur, plures esse necesse est. Cõfirmat etiam hunc sensum, quod additur ver.17. *Et in lege vestra scriptum est, quia duorum hominum testimonium verũ est,* de testimonio igitur loquebatur cum dicebat, *Ego non iudico quenquam: & si iudico, iudicium meum verum est; quia solus non sum.* Quo ergo modo negat se iudicare, id est testimonium de quoquam perhibere, cum paulo ante concessisset de seipso dicere testimonium? *Et si ego de meipso testimonium perhibeo, testimonium meum verum est.* Primum illic non affirmat se de ipso præbere testimonium, sed fore, vt si præbeat, verum sit: sic enim intelligendum est illud, *Et si ego testimonium perhibeo de meipso.* Deinde quod hic dicit, se neminem iudicare, id est de nemine dicere testimonium, intelligit nõ esse necessariũ, vt ipse de quoquam testimoniũ perhibeat: alios esse qui perhibere possint: sicut dixit cap.5.45. *Nolite putare, quia ego accusaturus sim vos apud Patrem: est, qui accusat vos Moyses, in quo vos speratis,* & vt ver.31.&32. dixit, *Si ego testimonium perhibeo de meipso, testimonium meum non est verum: alius est qui testimonium perhibet de me, & scio quia verum est testimonium, quod perhibet de me.* Superius ergo dixit se de seipso testimonium perhibere: hic solum negat nõ esse necessarium, vt ipse, de quopiam testimonium perhibeat, tamen si perhibuerit, pro vero habendum esse testimonium suum, quia solus non est, atque ad hunc, vt videtur, sensum Ambrosius exponit li.5. epi. 20. Alias quasdam interpretationes, quas apud nonnullos minime bonos auctores lego, consilio prætermitto, quod parum mihi habere videantur probabilitatis. Alii intelligunt, *Ego non iudico quenquam,* quatenus homo sum, vt Elias Cretensis orat.4. de Theolog. Greg. Naz. Alii ad causam præsentem restringunt, quod Christus in ea re, de qua disceptabatur, neminẽ iudicet.

Iudicare pro testari hic accipitur.

17. *Et in lege vestra scriptum est, quia duorum hominum testimonium verum est.*] Apte, ac scite contra Scribas, & Pharisæos, qui lege gloriabantur, legis profert testimonium. Itaq; quod dicit, *in lege vestra* non eam tantum vim habere arbitror, quam Augustinus, & Beda habere putãt, *in lege vestra,* id est à Deo vobis data quemadmodum panem nostrum appellamus quotidianũ illum, quem poscimus à Deo. Maiorem ego vim in his verbis animaduerto, *in lege vestra,* id est, in qua vos Scribæ, & Pharisæi gloriamini, quam vestrã proprie quodammodo putatis, quasi nemo eam præter vos obseruet, vt recte adnotauit Euthymius. Emphasim etiam habere videtur, quod dicit, *Quia duorum hominum testimonium verum est,* quasi tacite argumentetur: Si duorũ hominum testimoniũ verum est, cum *omnis homo mẽ-*

Psal.115. 1.

dax sit; quanto erit verius meum, patrisq; mei testimonium, qui Deus sumus? Nec enim in lege Deuter. 17.6.& 19.15. quos ad locos alludit, hæc ipsa sũt verba, sed illa, quæ Matthæi.18.16. ab eodem Christo proferuntur, *In ore duorum, vel trium testium stabit omne verbum,* sed commutauit Christus sententiam in hæc verba, quo plus emphasis argumento adhiberet. Quo autem sensu dicat duorum hominum testimonium verum esse, cum manifestum sit non solum duorum, sed multo etiam plurium hominum testimonium falsum esse posse, & multa eius rei exempla habeamus, qui contra Naboth testificati sunt 3.Reg.21.13. qui contra Christum Matth. 26. 60.61. qui contra Stephanum Act.6.11. qui contra Susannam Daniel. 13.34. hoc, inquam, ex iis, quæ diximus ver.13.& c.5.31. facile explicatur; loquitur Christus iuridice, duorum hominum testimonium verum esse, id est pro vero, legitimoque haberi oportere. Augustinus, & Beda ad mysterium referunt Trinitatis, sed nos sensum explicauimus litteralem.

Quo sensu duorum testimonium verum dicatur.

18. *Ego sum, qui testimonium perhibeo de meipso, & testimonium perhibet de me, qui misit me, Pater.*] Quasi dicat, de me autem duo etiam sunt, qui testimonium perhibent alter, ego ipse sum, alter pater meus, verum igitur nostrum est testimonium. Propterea nõ dicit, Ego testimonium perhibeo meipso. Sunt qui ex his verbis colligant Christum de se nunc tanquam Deum, nunc tanquam hominem loqui, nam tanquam Deũ de seipso, tanquam homine testimonium perhibere, cumque eundem se & Deum, & hominem esse dicat, *de meipso,* inquit, indicant profecto vnam tantum esse personam, naturas duas. Recte illi quidem. Colligũt etiam Chrysostom. Theophylactus, Ammonius, Cyrillus, & Leontius in Græcorum Catena, & Ambros. lib.5. de fide c.2.& 5.& Fulgentius lib.3. ad Thrasimũdum, Patrem, & Filium eiusdem auctoritatis eiusdẽ esse naturæ: æquat enim suam, Patrisque testimoniũ cum dicit, *Ego sum qui testimonium perhibeo de meipso, & testimoniũ perhibet de me, qui misit me, Pater.* Illud certe colligitur contra Sabellianos Patrem, & Filium duas re ipsa distinctas esse personas: nec enim duo essent testes, si, vt Sabellius volebat, sola esset inter eos nominum differentia. Sic Tertullianus in lib. de Trinit. aut quisquis alius est auctor sic Ammonius, sic Theodo. Heracleotes in Græca Catena, sic Fulgẽtius, sic Theophylactus hoc loco argumentantur. Quomodo intelligat Patrem de se testimonium perhibere. c.5.31.32. disputauimus.

Contra Sabellianos distinctio personarũ probatur.

19. *Dicebant ergo ei, Vbi est pater tuus.*] Quo animo hoc Pharisæi Christum interrogauerint variis inter graues auctores sententiis disceptatur. Cyrill in Græca citatus Catena, & Leontius in commentariis existimant probri causa hoc ab illis dictum, quasi indicantibus Christum vulgo natum esse, qui patrem suum ostendere non possit: putasse enim Beatam Virginem ex adulterio concepisse. Eius opinionis etiam Theophylact. mentionem facit. Augustinus, & Beda nõ intellexisse Pharisæos, quem patrem suum Christus appellasset, putasseq; de patre secundum carnem locutum esse, quem quia non cognoscebant, interrogasse, *Vbi est pater tuus?* Probabilior Chrysostom. Theophy. Euthymii & Ruperti opinio recte eos intellexisse Christum patrem suum Deum appellasse, quemadmodum longe ante intellexerãt. c.5.18 & postea c.10. 30. sed quia obscurius id dixerat, finxisse se non intellexisse, quem patrem suum nominasset, vt aliquid ab eo clarius elicerent, quod traherent in calumniam. Volebant ergo, vt aperte diceret patrem suum esse Deũ aut quod idem valet, in cœlo esse, vt eum accusarent, aut potius sine vlla accusatione lapidarẽt, vt c.5.18. &

10.31 In,

10.31. Interrogant autem specie studii credẽdi, quę de se dixisset, quorumq; testem patrem laudauerat, quasi eius, vt crederent, testimonium audire vellent.

Respondit Iesus, Neq; me scitis, neque patrem meum.] Dubium quorsum hoc Christus respondeat; nec enim videtur ad Pharisæorum interrogationẽ recte respondere, Rogauerant illi, *Vbi est pater tuus?* respondet, *neq; me scitis, neq; patrem meum.* Potuerunt illi respondere, atqui propterea rogamus, vbi pater tuus sit, quia neque patrem tuum nouimus. Augustinus, & Beda putant hunc esse sensum: non mirum si interrogetis vbi sit pater meus, quia nec me, nec illum nostis. Si enim cognouisceretis, sciretis in cœlo esse, nec eũ in terra quęreretis. Ideo autem patrẽ non nostis, quia me non nostis, quia me solum hominẽ esse existimatis. Si enim me nossetis plus esse, quam hominẽ, id est filium esse Dei, & patrem meum sciretis non hominem esse, sed Deum. Apollinarius, Leontius, Theophyl. & Euthy. eodem ferme sensu, respondisse Christum accommodate ad eorum opinionem, notatum ab illis fuisse, quod ex adulterio natus esset, aut quod filius esset Ioseph hominis abiecti; respondere illum, vos putatis recte vos me, patremq; meum nosse. Atqui erratis, neque me, neq; patrem meum nostis. Eodem fere pertinet, quod Rupertus indicauit, ideo Christum non recte ad quæstionẽ respondisse, quia sciebat malo animo eos interrogasse, vt occasionem captarent eum accusandi, quemadmodum supra nos explicauimus. Itaq; hunc etiam hic sequimur sensum. De ipsa sententia quæri solet, quid sit Christum, quid patrẽ eius nosse? Qui hoc ad relationẽ referunt, quasi Christum nosse sit nosse eum, quatenus filius Dei est, ideoque recte colligere, *si me sciretis forsitan & patrem meum sciretis,* quod vno cognito relato necessario & alterũ cognoscat; vereor ne nimis subtiliter in verbis Christi philosophentur. Qui autem nosse pro amare, recognoscere, recipere dictu putant, vt cap.1.10. quemadmodum tomo 19. in Ioan. Orig. exponit, id videntur efficere, vt Christi responsio parum sit ad Pharisæorum quæstionem accommodata. Rogabant illi, aut certe rogare se fingebant non recipiendi, sed sciendi causa; de eadẽ ergo scientia Christus respondit, *neque me scitis, neque patrem meum.* Augustini ergo, & omnium, quos modo nominaui, interpretationem probo. Nosse Christum hoc loco esse, nosse nõ solum hominem, sed etiam Deum esse; & nosse patrẽ eius, nosse non habere eum in terris patrem, sed in cœlo. De hoc enim agebatur, *Vbi est pater tuus?* recteq; Christum argumentari, *Si me sciretis, forsitan & patrem meum sciretis,* id est, si sciretis me non tantum hominem, sed etiam Deum esse, facile cognosceretis me non habere patrẽ hominem in terra, sed Deum in cœlo. Verũ est, quod quidam adnotauerunt, particulã ἄν, quam noster interpres reddidit, *forsitan,* non dubitantis esse, sed affirmantis. Alio igitur sensu hoc loco dictum est, *Si me sciretis, & patrem meum sciretis,* &c. 14. 9. *Philippe, qui videt me, videt & patrem meum.* Nam hic loquitur, vt Theologi dicunt, de existentia: qui scit me esse Deũ, scit patrem meum non hominem, sed Deum etiam esse oportere; illic de essentia, qui videt essentiam meã, & Patris essentiam videt, quæ eadem est; quanquã & alium sensum ille locus habet. Recte tamen colligitur ex vtroq; loco diuinitas Christi, vt Theophylactus in commentariis disputat aduersus Arianos.

Quid sit hic Christũ nosse.

Diuinitas Christi colligitur ex hoc loco.

20. *Hæc verba locutus est Iesus in gazophylacio, loquens in templo.*] Eo consilio Euangelista notauit cõcionis locum, vt indicaret Christum ea, quæ supra cõmemorauerat, in maxima hominum frequentia disseruisse, tamen capi ab illis non potuisse, *quia nondũ venerat hora eius,* id est quia noluit capi, antequam constitutũ sibi moriendi tempus aduenisset. Docuisse igitur nõ in obscuro loco, sed in templo, nec in angulo quopiam templi, sed in loco hominum capacissimo. Eodẽ fere sensu Apollinarius in Græcorum Catena, Leontius, Augustinus, Beda, Theophylactus, Euthymius, nisi quod putant Christi in dicendo libertatẽ significari, qui hæc in templo atq; in gazophylacio ausus sit clara voce dicere. Sed illud, quod exposui, videtur Ioannis fuisse consilium, etsi ex eo ipso apparet Christi libertas. Itaque quod Rupertus ait gazophylacium locum fuisse, in quẽ soli sacerdotes, Scribæ, & Pharisæi ad lucrum intenti ingrederentur, alii vero nõ nisi singuli, vt res in illud inferrẽt; quasi voluerit significare Ioannes Christũ apprehensum non fuisse, cum in gazophylacio, id est audiẽtibus sacerdotibus, Scribis, & Pharisæis aduersariis suis tam multa dixisset; à mente Euangelistæ alienum puto. Nec enim gazophylaciũ hoc loco arcam significat, in quã pecunia templo oblata coniiciebatur; sed aut totam eam templi partem, in qua ea erat arca, quæ proprie gazophylacium vocabatur, vt Mar.12.41.43.& 4.Reg.12.9.10. aut aliam aliquam templi regionem. Origenes mysterii causa dictum existimat hæc Christum in gazophylacio disseruisse. Gazophylacium diuinos esse sermones, imaginem magni Regis impressam habẽtes, sicut pecunia, quę in gazophylaciũ coniiciebatur, imaginem habebat Cæsaris. Allegoricum hoc est, non litterale. Quomodo intelligendum non fuisse Christum apprehensum, *quia nondum venerat hora eius,* cap.7.30. dictum à nobis est.

Quod hic gazophylacium significet.

21. *Dixit ergo iterum eis Iesus.*] An iterũ dixerit, id est alio die, aliaq; concione, an in eadem eodem die incertum est. Origenes in eadem concione dictum putat, quod ipsa continuatio sermonis, & illa inprimis particula *ergo* probabile reddit. Sed probabile etiam est diuersam fuisse concionem, quia cum Euangelista dixit, *hæc verba locutus est Iesus in gazophylacio,* videtur superiorem clausisse concionem. Rupertus illud, *iterum,* refert ad verbum, *Ego vado,* quasi dicat, dixit illis iterum, *ego vado,* quia ante semel idem dixerat, cap.7.33. Recte. Quandocunq; hæc dicta fuerint, opportune quæritur quid sibi velit dictio illa *ergo.* Possemus simpliciter dicere inceptiuam esse; sed mihi vim aliquam videtur habere maiorẽ. Rupertus acute interpretatur ita, vt ad Pharisæorum malitiam referatur, quasi dicat Euangelista, Ergo cũ Christus videret perseuerare eos in peruerso suo cõsilio se capiendi, occidendiq; dixit illis, *Ego vado, & quæretis me, & in peccatis vestris moriemini.* Mihi ad id, quod ℣. 19. dixerat, alludere videtur, *Neque me scitis, neque patrem meum,* veniet ergo tempus cum & me Deum esse cognoscatis, & quæratis me, & nõ inueniatis, quia in peccatis vestris moriemini; aut, veniet tempus, cum quæretis me, id est cognoscere voletis, sed non poteritis, quia à peccatis vestris non discedetis.

Ego vado, & quæretis me, & in peccato vestro moriemini. Quo ego vado, vos non potestis venire.] Quærunt Chrysosto. & Theoph. causam, quamobrem tam frequenter de suo ex cœlo aduentu, deque suo iterum in cœlum reditu loquatur. Putant terrorem Iudæis incutere voluisse, dum indicat se de cœlo venisse, & in cœlum rediturum; sicut solet dicere, *Veruntamen videbitis filium hominis venientem in nubibus,* Matth.24.30.& 26.64. Ego & eadem occasione, & sensu eodem hoc dictum puto, atque illud c.7.33.34. *Adhuc modicum tempus vobiscum sum, & vado ad eum, qui me misit. Quæretis me, & non inuenietis; & vbi ego sum, vos non potestis venire.* Vtrũque enim ideo dixit, quia Iudæi volebant ipsum ante tẽpus occidere; quasi dicat, nõ est quod me vos ad mortẽ quæratis, ego sponte, cum tempus venerit, quã

admo-

admodū breue eſt, iturus ſum, ita vt etiamſi quæratis, me non inueniatis. Itaq; verum ſenſum huius loci in illo altero loco quære. Quod hic addit, *in peccato veſtro moriemini*, cauſaliter intelligendū eſt, vt Leontius exponit; propterea enim non poterūt ire, quo ille ibat, id eſt, in cœlum, quia in peccato ſuo obſtinati erant morituri. Credo ego ſingularem numerum aliquam vim habere, quod non dixerit, in peccatis veſtris, ſed *in peccato veſtro moriemini*, vt non omnia, ſed peccatū infidelitatis ſignificaret, de quo eos potiſſimum reprehendebat; indicaretque propterea damnatū eos iri; quod in ſe credere noluiſſent. Hoc eſt, quod dicit. c. 16.8. *Cum venerit ille, arguet mundū de peccato, & de iuſtitia. & de iudicio. De peccato quidem quia non crediderunt in me.*

22. *Dicebant ergo Iudæi, Nunquid interficiet ſemetipſum quia dicit, Quo ego vado, vos non poteſtis venire.*] Capite 7. 35. cum eandem Chriſtus ſententiam pronuntiaſſet, ſimiliter dubitarunt. *Quo hic iturus eſt, quia non inueniemus eum? Nunquid in diſperſionem gentium iturus eſt, & docturus gentes?* Sed illic alium, quam hic eius abitum ſuſpicati ſunt. Iturum ad gentes, vt eas doceret. Hic, quia viderant cōiecturam illam non proceſſiſſe, aliam ineunt ſuggerente, vt opinor, odio, fore, vt ſeipſum occideret. Suſpicati enim ſunt, non quod rationi, ſed quod ſuo deſiderio conſentaneum erat. Nam ratio quidem non poſtulabat, vt, quod Chriſtus dixerat, de morte interpretarentur. Etenim ſi non aliò quam, in mortem iturus erat, & ipſi eo ire poterant, & ipſi ſe poterant occidere.

23. *Et dicebat illis, vos de deorſum eſtis, ego de ſupernis ſum; vos de mundo hoc eſtis, ego non ſum de hoc mundo.*) Græci vero omnes interpretes Chryſoſtō. Apollinarius, Ammonius, Theodorus Mopſueſt. Leontius, Theophylactus, & Euthymius, Latinus, etiam Auguſtinus, & Beda exiſtimāt ideo hoc Chriſtū ſubieciſſe, quod illi de occiſione interpretati fuiſſent, quod de ſua in cœlū perfectione dixerat, nihil ſupra hominē, nihil ſupra carnē, nihil ſupra terram cogitantes. Hoc eſſe, *vos de deorſum eſtis*, id eſt de terra, ideoque nō niſi terrena ſapitis; ego non ſum de terra, ſed de cœlo, ideo quæ de meo itu dixi, de re ditu in cœlū intelligenda ſunt. Rupertus putat reddi cauſam non cur Iudæi nō intellexiſſent, quod dixerat Chriſtus; ſed cur nō poſſent ire, quo Chriſtus iturus erat. Quia terreni erant, ac nimis graues. Vtrumque probabile.

24. *Dixi ergo vobis, quia moriemini in peccatis veſtris.*) Tamquam dicat, propterea dixi vobis fore, vt in peccatis veſtris moreremini, quia ſcio vos terrenos eſſe, ideoque in me nō credituros, quia, *ſermo meus nō capit in vobis*, vt poſtea dicit ver. 37. Si enim propterea venit inquit Chryſoſt. vt tolleret peccata mundi, neq; aliter tolli poterant, niſi per lauacrum, neceſſarium erat eum, qui nō crederet, cum vetere homine eſſe periturum. Eodem modo Theophylactus, & Euthym. exponunt. Quod dicit, *Niſi credideritis, quia ego ſum*, quidam interpretantur, niſi credideritis, quia ego ſum de ſupernis, ſicut paulo ante dixerat, vt Rupertus. Alii, ſi non credideritis, quia ſum abſolute, id eſt, quia ego ſum, qui ſum, quod proprium eſt Dei Exo. 3.14. vt Auguſt. & Beda. Neſcio an nimis hoc ſubtile ſit. Itaque meliorem mihi ſenſum ſecutus Lyranus videtur, *ſi nō credideritis, quia ego ſum* Chriſtus, quem me eſſe profiteor, quemq; Prophetæ vobis promiſerunt, *moriemini in peccatis veſtris.* Nam *qui non credit, iam iudicatum eſt, quia non credidit in nomine vnigeniti filii Dei*, vt dixit cap. 3.18. in quo ſolo ſalus eſt act. 4. 12.

25. *Dicebat ergo ei, Tu quis es?*]Quia dixerat Chriſtus, *ſi non credideritis, quia ego ſum*, nō intelligentes, aut diſſimulantes ſe intelligere, quem ſe eſſe ſignificaret, interrogant, *Tu quis es?* Auguſt. *Non enim cum dixiſti, Niſi* *Tract. 38.*

crediderit, quia ego ſum, addidiſti, quid eſſes: quis es? vt credamus. Adnotauit Cyrillus citatus in Græcorum Catena, & Leontius in commentariis hoc à Iudæis per cōtemptionem dictum eſſe, hancq; vim habere pronomen illud *Tu*, quaſi, *tu quis es*, qui ita loquaris? quid de te magni, & ſplendidi poteſt dici, cum nihilo nobis maior ſis?

Principium, qui & loquor vobis.]Locus obſcurus. Obſcuritas vero magnam, vt fieri ſolet, interpretationū varietatem peperit; dum quiſque in re difficili, quà quodammodo euadat, exitum quærit. Omnis difficultas pendet ex duobus verbis, τὴν ἀρχὴν, *principium*, &, ὅτι, *quod*, aut *quia*. De priori verbo duæ omnino ſunt opiniones. Nam alii nomen, alii aduerbium, aut quod idem valet, nomen aduerbialiter poſitum eſſe putāt. Eorum rurſus, qui nomen eſſe exiſtimant, duæ ſententiæ ſunt. Nam cum illi omnes in eo conſentiāt, vt putent Chriſtum ipſum hoc loco principium appellari; alii tamē exiſtimant nomen principii in nominandi apud Latinum interpretē, alii in accuſandi caſu eſſe. Qui nominatiuum eſſe putant, hunc ſenſum eſſe dicunt, *Tu quis es? Ego ſum principium qui*, aut, quod *loquor vobis*; principium, inquam, id eſt *primus, & nouiſſimus*, vt vocatur in Apocal. c. 1. 17. & 2. 8. & 22. 13. aut, principium omnium rerum, per quod omnia facta ſunt, *Sup. c. 1. 3.* *& ſine quo factum eſt nihil*, & vt vocat D. Paulus, *primogenitus omnis creaturæ*, Col. 1. 15. Sic Ambroſius libro 3. de fide cap. 4. & lib. 5. cap. 5. & lib. 1. hexamer. cap. 2. & 4. & Auguſtinus libr. 5. de Trinit. c. 13. & libr. 11. Confeſſion. c. 8. & lib. de Geneſ. ad litteram imperfect. c. 3. & lib. 1. de Geneſ. ad litter. cap. 5. aliiſq; nonnullis locis. Fulgentius lib. 2. ad Thraſim. Proſper in commenta. in Pſal. 109. Bernardus lib. 5. de conſiderat. & Rupertus in huius loci commentariis. Iuuat hunc ſenſum, quod nō ſolum verum ſit, Chriſtum omnium rerum eſſe principium, ſed etiam ita in ſcripturis vocari ſoleat, Apoc. 3. 14. Iuuat, quod noſter interpres eum ſenſum ſecutus eſſe videatur; nec enim ſi alium ſenſum ex iis, quos multi poſtea explanatores adhibuerunt, eſſe putaſſet, ita vertiſſet. Sic, haud dubiū, Hieron. intellexit, cum locum non emendauerit, dum veterem editionem recognouit. Magna cōiectura non legiſſe veterem interpretem, quemadmodum nunc legitur τὴν ἀρχὴν, ſed ἡ ἀρχὴ *principium*. Vix enim credibile eſt verſurum fuiſſe, *principiū*, ſi in accuſandi caſu legiſſet τὴν ἀρχὴν. Illud huic lectioni, interpretationique videtur obſtare, quod non ſatis cū hoc ſenſu verba ſequētia cohærere videantur, *Qui & loquor vobis.* Quorſum enim ad nomen principii hoc addidiſſe? Emolliunt *Tract. 38.* tamen aſperitatem Auguſt. & Beda; quaſi dicat, Ego ſum principiū, qui cum huiuſmodi ſim, tamen eo me vſq; demitto, & vobiſcum loquor. Sed hoc ipſum nō ſatis videtur eſſe molle. Alii conantur ſic emollire, Ego loquor vobis; id eſt, quē loquētem auditis, ſum principiū ſum Deus, ſum auctor rerum omnium, quamuis vobiſcum humano more loquar. Obſtare etiam illud videtur, quod interrogatus Chriſtus, quiſnā eſſet nec ſatis perſpicue, nec ſatis apte reſpondere videatur ſe eſſe principiū Quin reſpōdiſſet potius ſe eſſe Chriſtum, ſe eſſe mundi redemptorē, cum de ea re ageretur. Qui vero animaduerterunt Græce quartum eſſe caſum τὴν ἀρχὴν, quod ſolus videtur inter veteres Latinos auctores Aug. & Beda ab eo doctus perſpexiſſe, ij tenentes illud, quod certum eſſe putabant, Chriſtum ipſum hoc loco principium appellari, duriorē meo iudicio ſenſum reddiderunt. Cum enim viderēt non bene accuſatiuum, per quem Chriſtus reſpōdet, cum nominatiuo, per quē Phariſæi interrogauerant, cōuenire, quod in nomine principii, quia neutrū eſt, non apparet, apparebit autem in nomine veritatis, ſi finga-

fingamus, vt ait Auguſtinus, interrogaſſe Phariſæos, *Tu quis es?* reſpondiſſe Chriſtum, veritatem, non bene vtique & conuenienter reſpondiſſet. Hoc, inquam, cum viderent, dixerunt, quod Phariſæi rogarunt, *Tu quis es?* perinde fuiſſe, ac ſi rogaſſent, Quē te eſſe dicis? aut, Quem te eſſe credere debemus? hoc ſenſu reſpōdiſſe Chriſtum, *principiū* (in accuſatiuo) *qui & loquor vobis*, id eſt dico me eſſe principium, principium me eſſe credere debetis. Hæc ſentētia eo minus quam prior probabilitatis habet, quod eadem illa duo, quæ priori obſtare diximus, & illi obſtent, & præterea eſt coactior, atque violentior. Difficile enim eſt fingere, quæ, vt ea interpretatio hæreat, fingere Auguſtini ſententia neceſſe eſt. His duobus modis omnes auctores interpretantur, qui verbum principii nomen eſſe putāt. Videamus qua ratione explicent, qui, quod Græce eſt, τὴν ἀρχὴν, loco aduerbii poſitum eſſe putant, quod apud Græcos vſitatum eſſe nemo Græce doctus neſcit; & multi multis profanorum auctorum exemplis probauerunt. Sed habet etiam cū aduerbium eſt, varias ſignificationes; aliquādo idem ſignificat, quod primū, aut inprimis, aliquando idem, quod omnino, vt paulo poſt ex multorum Græcorum auctorū ſententia dicturi ſumus; aliquando idem eſt, quod à principio, vt ponatur ἀρχὴν, pro κατὰ τὴν ἀρχὴν. Quidam ergo primo modo hic ſumunt, quaſi ſenſus ſit, primū quidem ſum, quod vobis dico. Sed recte quidā animaduertūt deeſſe aliquod aliud membrum, quod ſe poſtea dicturum ſignificaret, ſi ſenſus hic eſſet. Alii ſecundam ſignificationem ſecuti ſunt, vt Chryſ. Leontius, Theoph. Euth. & auctor anepigraphus citatus in Catena Græca vident exponere. Sunt qui eius ſignificationis exempla in profanis auctorib. obſeruauerint, ſed in ſacris litteris nullum, vt ego puto, exemplū notari poterit. At ne ij quidem auctores interpretātur eodē ſenſu. Nam Euthym. & vt ex eo colligitur. Chryſoſtomus, & Theophylactus, obſcure enim, & conciſe loquuntur, hunc ſenſum eliciunt, omnino ſuperuacaneum, aut indignum eſt, vt vobis loquar, id eſt vt vobis, quis ſim, dicam, cū me tentandi cauſa interrogetis. Itaq; dictionē ὅτι, quæ, vt diximus, altera eſt, vnde ſententia dependet, coniunctè legunt, & vnā dictionem faciunt, accipiūtq; pro explicatiua particula, vt, aut vt barbari loquimur, quod, indignū eſt, vt vobis dicam, quis ſim; & verbum λαλῶ videntur in ſubiunctiuo modo ponere. Leontius vero, & anepigraphus ad hunc modum, propterea ſpernitis me, propterea cōtemptum interrogatis, *Tu quis es?* quia prorſus vobiſcū loquor; aut ideo omnino me contēnitis, quia vobiſcum loqui ſoleo, quare indigni eſtis, vt vobis quis ſim dicam. Vtraq; interpretatio & ſuperior Chryſoſtomi & hæc Leontii videtur prorſus eſſe coacta; præterquā quod exemplum in ſacris litteris nō inuenio, vbi τὴν ἀρχὴν pro ὅλως accipiatur. Alii quidam recētiores auctores eādē ſecuti ſignificationem, Omnino id ſum, quod vobis loquor, id eſt quod vobis ſæpe dixi, quā *Vera notio illius particulæ τὴν ἀρχὴν.* interpretationem, quia facilis, & expedita videbatur, amplexi ſunt multi. Alii denique τὴν ἀρχὴν accipiunt tertio modo pro, *à principio*, quo ego modo, prius accipiendum eſſe arbitror, & quia ſenſum, meliorem efficit, & quia obſeruaui hūc vſum eius Græci aduerbii in ſcripturis apud Septuaginta eſſe frequētiſſimū. Solent illi, vbi Hebraice eſt בראשית, aut בראשונה, aut בתחלה vertere, τὴν ἀρχὴν, vt Gen. 13. 4. & 41. 21. & 43. 18. 20. & Dani. 8. 1. Itaq; dubium non eſt non ſolum bene Græcā, ſed etiam eccleſiaſticam eſſe phraſim, τὴν ἀρχὴν *principium*, pro κατὰ τὴν ἀρχὴν, aut ἐξ ἀρχῆς, *à principio*. Sed neq; omnes, qui hoc ipſo ſenſu aduerbium illud accipiunt, inter ſe conueniunt. Miſſas faciam diuerſas interpretationes etiam eorum, quæ aduer-

bium τὴν ἀρχὴν hoc ſignificatu accipiētes in alios trahunt ſenſus feſſus iam tot opinionibus recitandis. Solam Cyrilli Alexandri grauiſſimi auctoris ſententiā recitabo, quibus verbis in Catena Græca ſcriptā reperi; *Cyrillus ex Ms citatus* δίκαια πάσχω φησίν, ὅτι καὶ λόγου παρ' ὑμῖν ἐποιησάμην ἀρχήν, ὅτι πεπαρρησίασμαί τι τῶν εἰδότων ὠφελεῖν, καὶ διασώζειν ἐθελησάμην. εὐτελὴς ὄντως λελόγισμαι παρ' ὑμῖν. *Iuſta*, inquit, *patior, quod apud vos loquendi principium fecerim; ſi quid vobis dixi, meum fuit conſilium prodeſſe, atque ſeruare; ſed ea ratione vilis apud vos, atque contemptus habitus ſum.* Non diſpliceret mihi explicatio vel auctore Cyrillo, ſi eam aliquanto magis Chriſti verba iuuarēt. Ego & veriſſimū, & ſimpliciſſimū ſenſum eſſe arbitror, quē Nonnus poëta tribus expreſſit verſibus, & multi ante me docti, & Catholici interpretes approbauere;

Τίς σὺ πέλεις; καὶ χριστὸς ἀνίαχεν, ὅττι παρ' ὑμῖν
Ἐξ ἀρχῆς ἐπέειζον, ἔχων νόημα δικάζειν,
Καὶ λαλέειν, ἀλλ' οὗτος ἐτήτυμος, ὃς μετὰ φῦλα
Ἀνδρομέη προέηκε.

Ex quibus verſibus conſtat ſic Nonnum hunc locum intellexiſſe, vt ſenſum eſſe putauerit; Ego ſum id, quod vobis à principio loquor, id eſt quod iam inde ab initio, quod ſemp vobis dico; ſemper dixi vobis, me eſſe Chriſtum, me eſſe filium Dei, ab eo ad liberandos à peccatis homines miſſum, panem vitæ, mundi lucē, & cætera, quæ ſupra ſæpe dixit. *Nonnus omnium optime expreſſit hunc locum.* Illud videtur hanc interpretationē apud homines bene Catholicos minus probabilem reddere, quod à ſenſu veteris interpretis diſcedere videamur; cui nemo minus tribuere debet, quā tribuit Eccleſia, quæ illi, vt par eſt, quam plurimum tribuit. Ego vero non cōceſſerim alio ſenſu noſtrum interpretem reddidiſſe. Nec enim aliter eū, quā nunc legimus legiſſe arbitror, cum nullū alterius lectionis veſtigiū, nullum indicium, aut in vllo Græco codice, aut apud auctorem vllum veterē appareat. Sed fecit prudenter interpres, quod cū legiſſet τὴν ἀρχὴν, quod ambiguum erat, reddidit ambigue, & verbum de verbo, *principium*, volens nimirum, vt eodem modo Latine principiū intelligeremus, quo Græce τὴν ἀρχὴν, id eſt principio, vel à principio contra conſuetudinē quidē Latinæ linguæ, ſed non contra fidē interpretis. Videmus idem eum alias, & quidem in hoc ipſo nomine facere ſolere. *Tecum principium in die virtutis tuæ*, Pſa. 109. 3. *principiū*, pro principatu dixit, minime quidem Latine, ſed fideliter, ne nomen idem Græcū ἀρχὴν, quod ambiguum erat, & vel principatū, vel initiū ſignificare poterat, ad vnā tantum ſignificationē reſtringeret, ſi verteret principatum. Illud ego conceſſerim noſtrum interpretem pro, ὅτι, aut, ὅ, τι, quod nunc legitur, legiſſe ὅς, *qui loquor vobis*, non quod loquor vobis, ſenſu re quidē eodē, elegantia, & conueniētia meliore. Interrogauerant enim eū Phariſæi nō quid, ſed quis eſſet. Vero ſimile eſt non quid, ſed quis, aut quid eſſet reſpondiſſe *principiū qui & loquor vobis*. Itaq; quibus in libris pro *qui* legitur *quia*, & lectio, & ſententia deprauata eſt. Vnus reſtat ſcrupulus, qui lectorem angat, non fuiſſe dicturum Chriſtum, ſi id dicere voluiſſet, principio, qui loquor vobis, ſed clarius, qui vobis à principio loquor. Hoc nō mouebit lectorē verſatum in Ioanne, qui frequentiſſime vti ſolet eiuſmodi traiectionib. c. 15. 10. & Apoc. 11. 6. Alium alii quidam ſenſerunt, quod non dicat, Qui loquor vobis, ſed *qui & loquor vobis*, ὅς καὶ λαλῶ, vbi particula illa καὶ, *Et*, procul dubio emphatica eſt. Non poteſt autē emphaſim habere, ſi ea, quam maxime probauimus, interpretatio vera eſt. Quam enim vim habet, *Ego ſum qui & loquor vobis?* Reſpondeo neceſſe non eſſe, vt emphatica ſit; aliquando eleganter, apud Græcos auctores redundare, quemadmodum obſeruarunt quidam. Syneſii exemplum omnibus doctis notum eſt, & valde ad rem

ad rem accommodatum, ἰκανὸν ὄντα, ὅτι καὶ λέλεκται. Quod enim modo dicit, *vt videatis, quid & d eat* quo Christus dicit, ὅτι ἃ λαλῶ ὑμῖν. *qui & loquor vobis.* In sacris vero litteris plura, quam apud prophanos auctores exempla reperiuntur quia Hebraicum frequentissime redundat, cuius imitatione solent auctores sacri Græcum ἀργὸν otiosum ponere, Genes. 21.1. Matth. 9. 10. & 28. 9. Quanquam hoc loco vim etiam aliquam habere potest, qualem verbum illud habet præsentis temporis, λαλῶ *loquor*, quasi dicat. Ego sum, quod sæpe hactenus vobis dixi, atque etiam non dico. Aliud hic ego animaduerto, quod nostrã interpretationem magis impedit, quod non debuerit Christus dicere ἅ εἰμι καὶ λαλῶ *qui loquor vobis*, sed ὅτι εἰμι καὶ λαλῶ, quem vobis dico, si id, quod sumus interpretati, dicere voluisset. Fateor sensum interpretis nostri non esse, Ego sum, B quem à principio vobis dico, sed ego sum, quã à principio vobis loquor, id est ego sum, quem, si velleris, ex verbis ipsis cognoscere posseris quibus verbis celare mihi videtur, quis esset, voluisse quando ipsi dicenti quis esset, credere voluissent, quemadmodum Samaritanæ dixit, *Ego sum qui loquor tecũ.* Lectio autem, quam nunc habemus, Græca hunc habet sensum, Ego sum quod à principio vobis diso: sed quia vterque sensus eodẽ redit dixi paulo supra re non differre.

Græcum ἀργὸν otiosum sæpe ponunt auctores sacri.

Sup. c. 7. 26.

26. *Multa habeo de vobis loqui, & iudicare.*] Non satis apparet, quorsũ Christus hæc verba subiecerit. Chry. Theoph. Euthy. & Leonrius conuenienter superioti ipsorum interpretationi sic hæc verba coniungunt: indigni omnino estis, quibus dicam quis sim, aut cum C quibus loquar, etsi multa habeo, quæ de vobis dicere possim, atq; iudicare. Nonnus poeta sic ego sum, quod à principio vobis dico, multa habens de vobis dicere, ac iudicare. Ego eodem fere sensu: ego quis sim, satis apparet, ex meis verbis manifestum est; qui vos sitis, taceo, etsi nõ deest mihi materia ea de re loquẽdi. Quod attinet ad verborum sententiam, Chrys. Leontius, & Theophyl. existimant τὸ λαλεῖν, *loqui*, idem hic esse, quod ἐλέγχειν, reprehendere, aut arguere, & τὸ δικαζειν *iudicare*, idem quod τὸ κολάζειν, punire. Ego simplicius interpretor, multa habeo, quæ possim de vestris moribus dicere, ac iudicare, id est cõqueri, Hebraismo, dilceptare, expostulare. Transferam in hunc locum quæ Cyril. Alexandrin. in Græca Catena Græce scribit, *Nõ* D *vnum*, inquit, *tantum, sed multa accusabo, & in nulla re mentiar sicut vos: possum condemnare vos tanquam incredulos, & infideles, tanquam arrogantes, tanquam contumeliosos, tanquam Deo repugnantes, tanquam imprudentes, tanquam ingratos: tanquam malignos, tanquam voluptatũ potius quam Dei amatores, tanquã humanam captantes gloriam, Dei vero gloriã non quærentes.* Quærunt Augustin, & Beda quomodo Christus hoc loco dicat multa se habere iudicare, cum alio dicat loco. *Ego nõ iudico quẽquam* v. 15. Respõdent non dicere hoc loco se quenquam iudicare, sed multa habere iudicare, id est multa ã illis accusare posse. hoc. n. est habere, Græca phrasi.

Cyrillus ex Catena Græca citatus.

Sed qui misit me verax est, & ego, quæ audiui ab eo, hæc loquor in mundo.] Hæc vero prorsus videntur aliena esse, & vt Græci vocant, ἀπροσδιόνυσα. Chrysost. Leontius, Theophylact & Euthym. sic ista coniungunt, etsi multa habeo de vobis dicere, ac iudicare, sed non dicam modo (hoc enim subintelligendũ est) quia Pater E qui misit me, non misi nunc ad iudicandos: sed ad saluandos homines. Cæterũ non dicunt, quod inprimis dicendum erat, quorsum dixerit, *qui misit me verax est*, Augustinus, & Beda putant his verbis rationẽ reddi, cur de Phariseis Christus iudicare posset, quia nimirũ Pater, à quo missus fuerat, verax erat, & quidquid Christus loquebatur, ex Patre acceperat, & eã loquebatur nomine. Rupertus vero sic: Etsi principium sum tũ à meipso non venit: etsi vobiscum loquor, tamen à meipso non loquor: sed & à Patre missus sum, & quæ loquor, ab eo accepi, qui cum verax sit, mentiri non potest, quare nec eo possum. Theodorus Heracleensis ad hũc modũ; Etsi vos de hac re, id est, de iudicii tempore nihil cogitatis, tamen pater meus verax est, qui quemadmodum sæpe promisit, suo tempore vniuiquæ redder secundum opera sua. Alii sic; Multa possem in vobis accusare, quæ prætereo; hoc vnũ dicens, patrem meum à quo missus sum, veracem esse, qui suo de vobis tempore iudicabit. Alii, Etsi vos nõ credatis me esse Christum, tũ pater meus verax est, id est fidelis, qui fidem nõ fallet suam, sed quemadmodum promisit, ita cum credentib. & incredulis faciet, sicut D. Paulus dicit 2. Tim. 2. 13. *Si nõ credimus, ille fidelis permanet, negare seipsum non potest.* Ego hunc arbitror esse sensum, Multa possum de vobis vere, ac meo iure dicere atq; iudicare, quod si fecero, nemo poterit iudicium meum reprehendere, quia, *qui misit me verax est, & ego quæ audiui ab eo, hæc loquor in mũdo.* Sed quod ego nũc explicandi causã plurib. verbis dixi: dixit breuiter, & obscure Christus, *Multa habeo de vobis dicere, & iudicare: sed qui misit me, verax est, & ego, quæ audiui ab eo, hæc loquor in mũdo.* Similis loco 9 supra c. 7. 28. *A meipso nõ veni, sed est verus, qui misit me.* Quid sit Filiũ à Patre audire, vide c. 5 37.

27. *Et nõ cognouerunt, quia patrem eius dicebat Deum.*] Gr. ὅτι τὸν πατέρα αὐτοῖς ἔλεγεν, patrem suum eis dicebat, id est, de patre suo illis loquebatur; quemadmodum Chry. Leontius, Theoph. Euth. & Nonnus poeta inter Græcos auctores legunt inter Latinos Aug. & Beda. Cui lectioni & Syriacum exemplar suffragatur. Non dubito nostrum interpretẽ legisse ὅτι τὸν πατέρα αὐτοῦ ἔλεγεν θεόν, patrem eius (id est suum) dicebat Deum, quemadmodum & in vno quodam Græco codice legimus, sensu meo quidẽ iudicio multo meliore. Nã si legimus *patrẽ eis dicebat*, nõ pot nisi ad proxima verba referri: non cognouerint Christum de patre suo illis locutũ fuisse cum dixit, *Qui misit me verax est & quæ ab eo audiui, hæc loquor in mundum*; non magnopere mirum est. Si autem legamus, *quia patrem eius dicebat Deũ*, referetur ad omnem superiorem de Patre disputationem. Etenim cum multa Christus de patre suo dixisset, petiuerant ab eo, *Vbi est pater tuus?* vet. 19. nihil de Patre eius nisi humanam intelligentes: cum ergo multa iterum de eodem patre suo illis dixisset, ne sic quidem cognouerunt, eum Deum patrem suũ appellare. quia merito mirum videri poterat. Euangelista notauit, quasi prestringens obiter eorum stupitatem: & vt præcedentia cum sequentibus necteret. Atque hoc sensu Apollinarius interpretatur.

Duplex lectio huius loci cum Græce, tum Latine.

28. *Dixit ergo eis Iesus: Cum exaltaueritis filiũ hominis, tunc cognoscetis, quia ego sum: & à meipso facio nihil: sed sicut docuit me Pater, hæc loquor.*] Dictio illatiua, *ergo*, referetur ad superiorem versum: quasi dicat, cum nõ cognoscerent, quem Christus patrem suum appellaret, dixit eis fore, vt post mortem suam cognoscerent, vt Rupertus ad notauit. Exaltationem crucem suam, & mortem appellare nemo dubitat, vt c. 3. 14. & c. 12. 32. 34. Cur autem dicat tunc Iudæos, quis ipse; quis Pater esset cognituros, sic omnes auctores explicant, Augustinus, Chrysostomus, Leontius, Ammonius, Cyrill. 9. Beda, Theophylactus, Euthymius, & Rupertus, fore vt visis miraculis, quæ & in ipsa eius morte, & postea facienda erant, si non omnes multi tamen eorum cognoscerent ipsum filiũ esse Dei. Euentus eam sententiam comprobauit. Nam turba, quæ aderat, cum crucifigeretur, *videntes quæ fiebant, percutiẽtes pectora sua reuertebãtur*, Luc. 23. 48. Et Centurio homo Gentilis, *qui ex aduerso stabat* crucis *videns*, q. *sic clamãs expirasset. ait, Vere,*

Act. 2. 41. & 4. 4.

vere hic homo filius Dei erat, Mat 15 39. Et post datũ Spiritum sanctũ victi Apostolorũ miraculis vno die ter, alio quinquies mille homines in Christum crediderunt. Cum dicit, *quia ego sum*, intelligendum, quia ego sum, quem me sæpe esse dixi, quia ego sum Christus, quia ego sum filius Dei, quia lux mundi, quia panis vitæ. Aut legendum ἅ, πι duabus dictionibus, tunc cognoscetis, quod ego sum, id est quis sim, sicut dixit vet. 25 ἅ, πλαλῶ ὑμῖν. *quod loquor vobis*, ad eum enim locum videtur alludere. Quod sequitur, *& à meipso facio nihil, sed sicut docuit me Pater, hæc loquor.* Ariani cauillabantur, vt probarent Filium minorem esse Patre, quẽadmodum Idacius in libro aduersus Varimadum, c. 10. & 21. auctor est. Sed hæc, & his similia, ca. 5. 37. disseruimus. Summa est debere hoc de Christo intelligi, quatenus homo est, quanquam August & Beda de illo etiam, vt Deus est, interpretantur, doctũ à Patre Filium. non quod ignoraret discendo, sed communem cum Patre naturam à Patre per æternam accipiendo generationem. Eodemque sensu Ammonius, Cyrillus, Leontius, & Chrysostomus intelligunt, nihil aliud his verbis, quam τὸ ὁμοούσιον significari. id est Filium consubstantialem esse Patri, notaruntq; Cyrill. & Leontius Christum propter auditorum infirmitatem ita locutum esse.

Ariani hoc loco abusi.

De Christo, quatenus homo est, hæc intelligenda.

29 *Et qui me misit, mecum est, & non reliquit me solum, quia ego, quæ placita sunt ei, facio semper.*] Dubiũ an hæc verba ad verbũ illud superioris versus referenda sint; *tunc cognoscetis, quia ego sum, & quia qui me misit, mecum est*, &c. an cum sequentibus potius coniungenda. Omnes graues auctores diuersam putant esse sententiã, nec ex superiore verbo pendere. Omnes vero Græci, Ammonius, Chrysostomus, Leontius, Theophylactus, Euthymius existimant propterea hoc Christum addidisse, ne quia sea Patre missum dixerat, & non nisi, quæ ab eo audisset loqui, putaremus minorem esse Patre; ita cum dicit, *Mecum est, & non reliquit me solum*, putant τὸν ἀδελφὸν λαλεῖν, vt ait Ammonius, id est *indiscretam Patris, & Filij essentiam significari.* Eodem sensu Augustinus, & Beda videntur interpretari: certe de diuina Christi natura dictum intelligunt. Mihi, etsi pauciores auctores habet, magis tamen alia placet interpretatio, quam Euthymius affert, ac probat, & Rupertus omnino sequitur, vt non tanquam Deus, sed tanquam homo loquatur Christus, sicut & superiore ver. locutum diximus. Sẽsus ergo est. qui me misit Pater, non misit, & solum reliquit, sed semper mecum est; nõ solum vt Deus cum Deo communem mecum habens naturam: sed etiam vt Deus cum homine mecum cooperans, me in omnibus rebus dirigens; itaq; quid quid facio, eius auspicio, eius auxilio, eius opera, & auctoritate facio; sicut alio loco dixit, *Pater meus vsq; modo operatur, & ego operor*, c. 5. 17. Cum autem addit, *Quia ego, quæ placita sunt ei, facio semper*, non existimo particulam ὅτι, *quia*, causam, sed effectum potius, aut iudicium, &, vt Dialectici dicunt, argumentum à posteriori significari. Non enim quia Christus faciebat, quæ Patri placita erant, ideo cum illo erat Pater, non futurus nisi faceret: sed quia Pater cum illo erat, & quidquid ille agebat, agebat Pater, neq; faciebat, neq; poterat facere, nisi quæ Patri placita essent: quemadmodum probauit, quod sabbato curaret gratum esse Deo, quia id secum faciebat Pater, *Pater*, inquit, *vsque modo operatur, & ego operor.* Videtur etiam Rupertus hũc sensum vidisse. Huiusmodi vero particulas, quia, & quoniam, non causam aliquando, sed effectum significate innumera, vel in solis Psalmis exempla sunt, *Ego clamauit*, inquit, *quoniã ex audisti me Deus*: non enim propterea clamauit, quia exauditus est: sed propterea exauditus, quia clamauit.

Sup. c. 5. 15.

Quia & quoniam, nõ causam sed effectũ sæpe significant.

Psal. 16. 6.

30. *Hæc illo loquente, multi crediderunt in eum.*] Existimant Chrysost. Theophy. & Euthym. *hæc*, ad id, quod proxime præcessit. esse referendum; quasi causa, cur ante non crediderint, modo vero crediderint, fuerit, quod prius sublatè, prælateque, modo humiliter, & apte ad auditorum ingenium locutus fuerit. Sed non video quomodo Christus humilius de se locutus fuerit, cum dixit, *Qui me misit, mecum est, & quia ego, quæ placita sunt ei, facio semper*, quam ante toto capite locutus fuerat. Nam & hic nõ obscure missum se à Deo Filium à Patre dicit. Ad omnẽ igitur superiorem concionem refero, credoque Euangelistam, quia sæpe de Iudæorum incredulitate locutus fuerat, docere voluisse nec omnes omnino incredulos fuisse; nec Christi concionem tam fuisse infructuosam, vt nemo crediderit. Nam etsi sacerdotes, Scribæ, & Phariseæ non crediderunt, multos tamẽ vulgo homines credidisse. Id frequenter Christianis accidit concionatoribus, vt putent se, quia viri primarij non commouentur ad pœnitentiam, aut ad fidem, operam perdere. At non perdunt, quum aliqui de media plebe homines commouentur: quod sæpe fit illis ipsis, qui concionantur, minime scientibus. Nam & concionante Christo, nisi id Euangelista declarasset, neminem putaremus credidisse. Voluit etiam Euangelista hoc dicere, vt quæ proximo versu sequuntur, apte adnecteret præcedentibus. Cum enim dictum esset, Christum dixisse iis, qui in se crediderant, *Si manseritis in sermone meo, vere discipuli mei eritis*, oportuit prius dicere aliquos credidisse.

31. *Dicebat ergo Iesus ad eos, qui crediderunt ei, Iudæos.*] Particula *Ergo*, hæc cũ præcedentibus iungit; tanquam si diceret, cum multi in eum credidissent, dicebat ad eos, qui crediderãt. Iudæos vero dixit, aut vt à Galilæis & cæteris alienigenis eos distingueret, qui facilius credere solebant; aut vt distingueret à sacerdotibus, Scribis, & Phariseis, & principibus Iudæorum, ne sibi repugnare Euangelista videretur, qui cum sæpe ante significasset eos non solum nõ credidisse, sed modis omnibus Christo restitisse, eumque occidere voluisse, nunc dicat credidisse multos. Addit ergo fuisse Iudæos, id est homines populares. Nam vt alibi diximus, aliquando Iudæi vocantur soli principes, populoque opponuntur; aliquando solus populus, opponitur quoque principibus, vide c. 7. 11. 13.

Iudæi dicũtur aliquãdo principes, aliquãdo plebei.

Christus hic tanquã homo loquitur.

Si vos mãseritis in sermone meo, vere discipuli mei eritis.] Pronomen, *Vos*, emphatice positũ est, quasi dicat, *Vos*, qui iam credidistis, qui iam per fidem ab iis, qui nondum crediderunt, discreti estis. Duo explicanda sunt, quid sit in sermone Christi manere, & quid vere eius esse discipulum. Manere in sermone omnes interpretantur, in fide, doctrinaque iam accepta perseuerare, August. Chrys. Leontius, Beda. Theophylactus, Euthymius, & Rupertus. Putant autem Chrysost. Leontius, Euthymius, & Theophyl. alludere Christum ad eos, qui cùm iam in eũ credidissent, retrorsum abierunt ca. 6 66. tanquam dicat, si vos etiam discesseritis sicut illi, non eritis vere discipuli mei; si autem perseueraueritis, vere discipuli mei eritis. Hinc intelligitur, quid vocet vere discipulũ esse suum, scilicet ita discipulum esse, vt discipuli finem consequatur, vt vsque ad vitam æternam sequatur Christum, sicut alio loco dicit, *Qui perseuerauerit vsque in finem, hic saluus erit.* Qui enim vere in Christum credit, sed in fide non perseuerat, hactenus verus discipulus eius est, quod veram habet fidem: sed ea tenus non est, quod non consequatur verum discipuli finem, & quã Christo debet, constantem fidem non præstet.

Quid sit in sermone Christi manere.

Quid sit esse Christi discipulum.

Mat. 10. 22. & 24. 13.

32. *Et cognoscetis veritatem, & veritas liberabit vos.*] Græci, quos legi, omnes, Chrysostomus, Leontius,

Theophylactus, Euthymius, & Cyrillus in Græca Catena citatus, veritatem Christum ipsum interpretantur, quasi dicat, si permanseritis in fide mea, cognoscetis me, & ego cognitus liberabo vos. Veritatem autem seipsum Christum appellare, vt opponat figuris, & vmbris legis, quemadmodum c.1.14.17. & 4 23.24. Ideo ergo per veritatem, id est per seipsum eos in libertatem asserendos, quia prius sub legis seruitute tenebantur. Nam & D. Paulus Christianos, qui iam lege veteri exsoluti erant, in libertatem vocatos dicit, & legis ceremonias iugum seruitutis appellat, 1. Corinth. 10. 29. Galat. 2. 4. & 5. 1.13. His auctoribus quo minus assentiar, duæ me rationes tenent; altera est, quod non satis apte hoc loco videretur Christus se veritatem appellare, cum de legis vmbris non ageretur: altera, quod ipse paulo post explicet, de qua loquatur libertate vers. 34. *Omnis, qui facit peccatum, seruus est peccati*: & tamen si se ita veritatem appellasset, vt legis opponeret ceremoniis, consequens erat, vt libertatem etiam ab iisdem intelligeret ceremoniis. Videtur quidem iuuare eos, quod ver. 36. dicat, *si ergo filius liberauerit vos, vere liberi eritis*. Est quidem filius, qui vere liberat, sed hoc loco eius fides, atque doctrina dicitur liberare, quia filius non liberat, nisi credentes in se. Magis Augustini, Bedæ, & Ruperti opinione probo, veritatem appellare doctrinæ suæ, quam credere cœpissent. In hoc tamen Rupertus ab Augustino, & Beda dissentit, quod Augustinus, & Beda ad vitam hoc futurā referant, vbi verè cognoscitur earum rerum veritas, quæ hîc non cognoscuntur, sed creduntur. *Quid promittit credentibus, fratres?* (inquit Augustinus) *Et cognoscetis veritatem. Quid enim? non eam cognouerant, quando Dominus loquebatur? Si non cognouerant, quomodo crediderunt? Non quia cognouerunt crediderunt, sed vt cognoscerent, crediderunt: credimus enim, vt cognoscamus; nō cognoscimus, vt credamus: quod enim cognituri sumus, nec oculus vidit, nec auris audiuit, nec in cor hominis ascendit. Quid est enim fides, nisi credere, quod non vides? Fides ergo est quod nō vides, credere; veritas, quod credidisti, videre.* Rupertus vero refert ad aduentum Spiritus sancti, de quo Christus alio loco dicit, *Ille vos docebit omnia; & suggeret vobis omnia, quæcunq; dixero vobis*. Et rursus, *docebit vos omnem veritatem*. Ego ad neutrum statū vellem restringere. De futura quidem vita ideo mihi non videtur loqui, quia cum dicit, *veritas liberabit vos*, non dubium, quin significet cognitioné veritatis causam fore libertatis: cognitio autem illa vitæ beatæ, de qua hunc Augustinus locum interpretatur, non est libertatis causa, sed effectus. Etenim prius homines à peccato liberantur, deinde ad vitam æternam ideo perueniunt, quia à peccato liberati sunt. Simpliciter igitur interpretor, fore, vt si in fide, & doctrina Christi, quam degustare, & amplecti cœperant, perseuerent, experientia ipsa discant se non fuisse deceptos, sed vera esse omnia, quæ de Christo crediderūt. Quæ cognitio, id est magis perfecta fides accedente caritate à peccatorum illos seruitute liberatura sit, & assertura in libertatem filiorum Dei. Quod dicit, *Veritas liberabit vos*, proprie significat, ex seruis liberos faciet, hoc enim est ἐλευθερώσει, quod & D. Augustinus obseruauit. Itaque stolidè hoc loco Caluinus clamat. *Eant nunc (Catholici) & liberum arbitrium fastuose extollant: nos autem seruitutis proprie nobis conscij, non nisi Christo liberatore gloriemur.* Digna verberibus, aut igne potius ignorantia. Quasi nos diceremus à peccato per solum liberum arbitrium nos sine Christo liberari, quod nemini vnquam Catholico venit in mentem; aut libertas arbitrij esset libertas à peccato. Quod si Bernardum in libro de gratia, & libero arb. aliosque Catholicos legisset auctores, non ignorasset. Nec animaduertit insanus hoc ipsum, quod nobis obiicit, sibi aduersari maxime. Nam si propterea liberum non habemus arbitrium, quod sub peccati seruitute sumus, liberati iam per Christum à seruitute peccati, liberum vtique arbitrium habebimus. Quid ergo generaliter negat nos in hac vita vllam habere arbitrij libertatem? At numquam, inquit, in hac vita sine peccato sumus. Nunquam igitur in hac vita liberi sumus; Christus vero hoc loco, & D. Paulus non vno, sed pluribus in hac ipsa vita docet nos esse liberatos. Ro. 6.18.22. & 8.2.

Tract. 40.

Esai 64. 4. 1. Cor. 2. 9.

Fides, credere quod non vides.

Inf. c. 14. 29 & ca. 16. 13.

Caluini stolida obiectio contra liberum arbitrium in Ioan. 8.

33. *Responderunt ei: Semen Abrahæ sumus, & nemini seruiuimus vnquam, quomodo tu dicis, liberi eritis?*] Quidam hoc non eos ipsos, qui iam in Christum crediderant, sed alios aliquos ex iis, qui aderant, qui nondum credidissent, respondisse putant. Sed probabilius est hoc ab illis dictum, qui paulo ante dicti sunt in Christum credidisse. Cum illis enim Christus loquebatur, illis dixerat, *Si vos manseritis in sermone meo, vere discipuli mei eritis, & cognoscetis veritatē, & veritas liberabit vos*. Et est vero simile eos respondisse, quibuscum loquebatur. Quicunq; tandem fuerint, recte intellexerunt Christum de liberatione à seruitute in libertatem locutū. Id enim, vt diximus, significat Græcū verbum ἐλευθερώσει. Sed in eo errarunt, quod putarūt Christum non metaphorice, sed proprie de seruitute, ac libertate locutum esse: cum non nisi metaphorice locutus fuisset, quemadmodum versu sequenti explicat. Iactant igitur genus suum, vt probent se non solum seruos non esse, verum valde etiā esse nobiles: ex Abraham enim genus ducere, qua nobilitate nulla apud eos putaretur esse maior. Quod dicunt, *Nemini seruiuimus vnquā*, dubitant quidā interpretes vtrum de se solis, an de se, & tota Abraham iam inde à prima origine posteritate dicant. Ego non dubito de toto eos loqui genere, quod glorientur nemini vnquam seruisse. Atque hoc modo omnes veteres, & graues auctores intelligunt. Chrysost. August. Leontius, Beda, Theophyl. Euthy. Rupertus. Putant enim dixisse falsum, vt facile qui gloriantur, mentiri solent. Seruierant enim Ægyptijs olim, seruierant postea Babyloniis, & tunc, cum ista dicebant, Romanis seruiebant. Nisi dicamus non de ista eos seruitute loqui sed de ciuili, quā venalia mancipia seruire solent. Nam etsi Ægyptus, Chaldæisque seruierant, tamen venditi non fuerant, sed subiugati. Nec in hoc præcipuus eorum versatur error, sed quod de seruitute peccati, de qua Christus loquebatur, nihil cogitantes, de sola ciuili seruitute disserant. Nihil enim illis magis doluit, quam quod humile ipsis, & seruile genus Christus obiecisse videretur. Itaque cum duo illis dixisset, *Cognoscetis veritatem, & veritas liberabit vos*, prioríque membro ignorantiam, posteriore seruitutem in illis notare videretur: neglecta ignorantia, ad asserendam libertatem, nobilitatemq; suam prosiliunt, quemadmodum Chrysostom. Leontius, Theophylactus, & Euthymius adnotarunt. Multi etiam Christiani his Iudæis similes sunt: si adulteria, si homicidia illis obiicias, nihil commouentur: si genus attingas, illuc vero furere, illic ignominiose cædere, illic occidere. Putat Rupertus Iudæos maligno, atque captioso animo dixisse, *Nemini seruiuimus vnquam*, sperantes fore, vt Christus responderet Quid ergo? nonne modo Romanis seruitis? vt ansam acciperent eum accusandi, quasi populi Dei sub Romano imperio seruitutem approbaret.

Mendacium Iudæorum se liberos semper esse iactantium.

34. *Amen, amen dico vobis, quia omnis, qui facit peccatum, seruus est peccati.*] Quia rem Christus dicturus erat longe præter Iudæorum opinionem, suo illo more asseuerat, *Amen amen dico vobis. Amen, amen dico vobis*, inquit Augustin. *veritas dicit, & quale est Domini nostri*

Tract. 41.

stri dicere. Amen, amen dico vobis? Multum cōmendat, quod ita pronuntiat. Docet autem eos de ea seruitute se locutum fuisse, quam ipsi maxime seruirent, minime vero animaduerterent, quæque omnium miserrima atque durissima seruitus esset. *O miserabilis seruitus*, inquit Augustinus, *plerumque homines, cum dominos malos patiuntur, venales se petunt, non quærentes dominum non habere, sed saltem mutare, seruus peccati quid faciat? Quem interpellet? Apud quem se venalem petat? Deinde seruus hominis, aliquando sui domini duris imperijs fatigatus fugiēdo requiescit. Seruus peccati quo fugiet? secum se trahit quocunque fugerit. Non fugit seipsam mala conscientia, non est quò eat, sequitur se, immo non recedit à se: peccatū enim quod facit, intus est.* Emphatice vero vsus est Christus vniuersali nomine, *Omnis*, vt nullum hominem, cuiuscunque tandem conditionis esset, exciperet: quanquam mihi ad id, quod Iudæi dixerant, videtur allusisse se filios esse Abrahæ, neminique seruisse vnquā, *Omnis*, inquit, etiamsi Abrahæ filius sit, etiamsi nemini vnquam homini seruierit, *qui facit peccatum, seruus est peccati*. Potuit planius dicere, Amen, amen dico vobis, serui estis peccati, sed noluit eos perstringere nominatim. Eadem sententia apud D. Paulum Rom. 6. 14. & apud Petrum 2. epistola cap. 2.19. & apud Salom. Prouerb. 5.22. *Iniquitates suæ capiunt impium, & funibus peccatorum suorum constringitur.* Funes enim seruitutē, captiuitatemque significant.

35. *Seruus autem non manet in domo in æternum, filius manet in æternum.*] Cyrillus in Græcorum Catena citatus, Chrysostomus, Theophylactus, & Euthymius putant Christum his verbis Iudæorū tacitæ obiectioni occurrere voluisse. Poterant, inquiunt Iudæi, dicere, quamuis serui peccati simus, tamen hostias habemus, & sacrificia per Moysem instituta, quę nos à peccato liberabunt: quibus Christus respōdeat non posse Moysem ipsos liberare, cum non filius, sed seruus sit, & seruus non maneat in domo semper, id est non habeat in domo potestatem alios seruos vendendi, alios liberandi. Fefellit, opinor, quod D. Paulus cōparans Christum cum Moyse dicat Moysem fuisse seruū in domo fidelē, Christum vero filium Hebræor. 3.2.3.5. Cæterum de alia hîc agitur seruitute, quā qua Moyses seru⁹ appellatur. Hîc agitur de seruis peccati; Moyses vocatur seruus, non quod peccatis seruiret, sed quod non esset naturalis Dei filius, quemadmodum Christus. Melius Leontius, probare voluisse, quod dixerat, non posse quenquā nisi filium eos liberare, cum solus fili⁹ maneat in domo in æternum. Mihi illud videtur probare, omni seruo opus esse libertate, de qua paulo ante dixerat, *veritas liberabit vos*, quia nullus seruus *manet in domo in æternum*. i. nullus seruus habet ius in domo domini sui perpetuo manendi, cum sua cōditione vendibilis sit, possitque à domo distrahi. Nam etsi aliquando seruus semper in domo manet, id casu, & raro fit: argumentum autem sumptum est ex eo, quod plerumque fieri solet. Domum vocat, vt monent D. August. & Beda, Ecclesiam Dei, in qua filius Dei semper manet: seruus autem non nisi ad breue tēpus. Manēt enim peccatores in Ecclesia dum viuunt cum filiis mixti, vixque ab illis discernuntur: post mortem autem eiiciuntur, vt ait Cyril. in tenebras exteriores: nisi fuerint prius à peccati seruitute liberati, à qua nemo eos liberare potest, nisi Filius Dei, qui manet in æternum in domo, id est qui dominus qui hæres est domus, potestque quos velit, seruos vendere, quos velit manumittere, & in libertatem asserere. At non sunt eius serui, sed diaboli, & nemo potest alienū seruum aut vendere, aut liberare, *domino enim suo stat, aut cadit*. Ita est. Sed Christus alienos, id est diaboli seruos vendere diabolo dicitur, cum non emit ab eo, cui se ipsi vendiderunt; liberare, id est libertate donare, cum emit, & ex peccatoribus iustos; ex seruis diaboli filios Dei & cohæredes suos facit. Hoc est, quod versu sequenti concludit.

Quomodo veritas liberabit vos.

Rom. 14. 4.

36. *Si ergo vos filius liberauerit, verè liberi eritis.*] Quam vim habeat dictio illatiua, *ergo*, ex iis, quæ modo diximus, apparet. Cum filius in domo maneat in æternū, id est dominus domus sit; si ille vos liberauerit, vere liberi eritis. Cum dicit, *vere*, duo mihi videtur indicare: alterum est, eam libertatem, quam iactabant, quod filij essent Abrahami, veram non esse, quemadmodū Chrysostomus, Theophylactus, & Euthymius animaduertunt: alterum, non posse eos alia ratione veram consequi libertatem, nisi eos Filius liberauerit.

37. *Scio quia filij Abrahæ estis, sed quæritis me interficere, quia sermo meus non capit in vobis.*] Duo Iudæi dixerant, inquit Rupertus, se filios esse Abrahæ, & nemini vnquā seruiuisse. Hoc posterius hactenus Christus refutauit, docens eos vere seruos esse, cum venūdati essent sub peccato. Prius nunc refellit, probatq; eos non esse vere filios Abrahæ, cum Abrahami opera non imitētur, idque longa persequitur disputatione. Sed orditur leniter, ne eos initio abalienet, & ad audienda cætera minus aptos reddat, vt Chrysost. Theodorus Heracleotes, Theophylact. & Euthym. adnotarunt. At blanditur illis, & mulcet quodam modo eorum arrogantiam, dicens scire se eos filios esse Abrahæ, nec propterea velle se occidere, quod alieni ab Abrahami genere sint; sed quod prauis affectibus occupati capaces non sint sermonis sui: *Sermo meus non capit in vobis*, dixit, pro, locum non habet in vobis: pleni quippe estis odij, atque inuidiæ, ita vt sermo meus nullum in vobis locum inueniat. Noster interpres Græcismum retinuit. Obseruauit Chrysosto. homil. 55. non dixisse, Non capitis sermonem meum, sed *sermo meus non capit in vobis*, vt sermonis, id est doctrinæ suæ sublimitatem declararet. Vereor, ne nimis subtile sit. Nā re quidem ipsa idem est, sermo meus non capitur à vobis, & vos non capitis sermonem meum. Si autem spectes quid agatur, non id agebat Christus, vt doctrinæ suæ magnitudinem laudaret, sed vt Iudæorum vituperaret animos, qui prauis affectibus pleni doctrinam suam capere non possent. Putant quoq; Origenes, & Chrysost. eos, qui interficere volebant Christum, illos fuisse ipsos, qui ver. 30. dicti sunt in illum credidisse, atque hinc probant non bene eos credidisse, quia tam breui interuallo mutati illum, in quem modo crediderant, interficere volebant. Magis credo de toto loqui genere. Dicit enim, *quæritis me interficere*, non quod illi ipsi, quibuscum proprie loquebatur, interficere eum vellent, sed quod Iudæi vellent, & illi quibuscum loquebatur, Iudæi essent.

Iudæos Abrahæ filios non esse probat Christus.

Græcismū noster interpres imitatus est.

38. *Ego quod vidi apud Patrem meum loquor, & vos, quæ vidistis apud Patrem vestrum, facitis.*] Probat non ideo doctrinam suam locum in illis non habere, quod digna non esset, quæ ab illis, & ab omnibus reciperetur: sed quia illi bene ad eam recipiendam affecti non erant. Se enim nihil loqui, quod non didicerit ex patre suo, loquitur enim vt homo more humano. Quid sit Christum apud Patrem videre, vel audire, vt dixit supra c.5.30. eodem c.5.19. disputauimus. Quod sequitur magis indiget explicatione. Primum quidem Græca quædā exemplaria non legunt ὃ ἑωράκατε quod vidistis, sed ἃ ἠκούσατε *quæ audistis apud patrem vestrum*, nullo discrimine sententiæ: idē enim est, vt modo diximus, videre, & audire, cum nihil aliud vtrumq; significet, quam cognoscere, & scire, quemadmodum & Apollinarius, & Theophylact. adnotarunt. Illa maior quęstio an verbum ποιεῖτε, indicandi, an imperādi modi sit? vtriusq; enim esse potest. Cum qua quæstio-

Chryso. ho. 55.

Quem hic Iudæorum patrẽ dicat Christus. ne altera coniuncta est, quem hic Iudæorum patrem dicat. Abrahamũ, an diabolum? de quo dicit vers. 44. *Vos ex patre diabolo estis.* Nam si quidem verbum ποιεῖτε imperandi est, Facite, minime dubium, quin Abrahamum eorum patrem dicat, ne enim iuberet eos Christus, vt diaboli, sed vt Abrahami opera facerent. Sin præsentis temporis, & indicandi modi verbum est, diabolum ipsorum patrem intelligat necesse est. Reprehendens enim dicit, *& vos, quæ vidistis apud patrem vestrum facitis,* vtiq; quæ vidistis apud diabolum, id est quæ ab eo didicistis, non apud Abrahamum. Nam apud Abrahamum non mala, sed bona viderant, ipsi vero non bona, sed mala faciebant, vt paulo post illis dicit, *Si filij Abrahæ estis, opera Abrahæ facite.* Omnes fere graues auctores Augustinus, Leontius, Beda, Appollinarius, Theophylactus, Euthymius, & Rupertus *facitis* legunt, patremq; eorum diabolum vocari putãt, quem sensum noster reddidit interpres, illudq; cõfirmat, quod videamus id Christum agere, vt doceat eos non Abrahæ, sed diaboli filios esse, quando non quidem Abrahæ, sed diaboli opera imitarentur. Sed id nunc obscure tãtum insinuat, aperte postea dicturus. Cæterum alius sensus nonnullis placuit, quibus Origenes est auctor, quibusque videtur Græca dictio οὖν nonnihil suffragari, quam noster interpres aut nõ legit, aut non reddidit. Græci autem codices, quos ego viderim, legunt. Quod si legamus, vertamusq;, & vos ergo quæ apud patrem vestrum vidistis, magis cõsentaneum videbitur, vt dicamus, facite, quam facitis, cũ ea particula vim habere videatur exhortandi. Verum non ita est. Nam etiamsi legamus, rectè sententia cohærebit, *Ego quod vidi apud patrem meum, loquor, & vos ergo quæ vidistis apud patrem vestrum, facitis,* id est, sicut ego loquor, quæ vidi apud patrem meum, ita vos facitis, quæ apud patrem vestrum vidistis, sicut Chrysostomus interpretatur. Porro cum de se loquitur, dicit *loquor:* cum de illis *facitis,* ideo, vt opinor, quia verba, id est doctrinam suam approbare; facta vero illorũ reprehendere volebat. Nam de ipsius doctrina, non de factis agebatur, *sermo,* inquit, *meus non capit in vobis.* *Sup. v. 37.* Videbatur ratio postulare, vt cum dicturus esset, *loquor,* prius diceret, audiui, cùm vero dicturus esset, *facitis* prius diceret, vidistis: nunc autem in quibusdã, vt dixi, codicibus priori loco est, *Vidi*; secundo, *Audiuistis,* quemadmodum & Chrysostomus, & Leontius, & textus Græcę Catenæ, & qui eximię antiquitatis, & auctoritatis est, Vaticanus codex legunt. Sic etiam Origenes interpretatur, & legit. Cæterum, vt diximus, videre, & audire pro eodem accipiuntur. *Videre, & audire pro eodem accipiuntur.*

39. *Responderunt, & dixerunt ei, Pater noster Abraham est.*] Non videntur satis intellexisse, quem dixisset ipsorum patrem cum dixit, *& vos, quæ vidistis apud patrem vestrum facitis:* sed tamen suspicati esse aliquem alium præter Abrahamum intellexisse. Ideo repetunt, *Pater noster Abrahã est,* partim vt magis affirment, quod antea dixerant, *Nos semen Abrahæ sumus,* partim vt eliciant à Christo, ecquem alium patrem ipsorum dixerit. Quibus Christus prudenter respondet, neque affirmans, neque negans patrem eorum esse Abraham, sed rem in medio relinquens, *Si filij,* inquit, *Abrahæ est, opera Abrahæ facite,* id est probate vos non verbis, sed factis filios esse Abrahæ. *Tract. 42.* *Ecce,* inquit Augustinus, *ille laudatus, isti damnati. Non negat eorum originem, sed facta condemnat: Caro eorum ex illo erat, sed vita non erat.* *Græca lectio à Latina diuersa.* Græci nunc fere codices legunt, εἰ τέκνα τοῦ Ἀβραάμ ἦτε, τὰ ἔργα τοῦ Ἀβραάμ ἐποιεῖτε ἄν, *si filij Abraham essetis, opera Abrahæ faceretis.* Origenes tamen, Augustinus, & Beda ita legunt, vt noster interpres: eodemque modo videtur legere Chrysostomus. Putat Origenes propterea non singulari, sed plurali numero dixisse; *Opera Abrahæ facite,* vt indicaret non esse satis, si vnum aut alterum opus facerent, nisi facerent omnia.

40. *Nũc autem quæritis me interficere hominem, qui veritatem vobis locutus sum, quam audiui à Deo; hoc Abraham non fecit.*] Probat eos non facere opera Abrahami, cuius genere gloriabantur. Quia neminem vnquam Abrahamus voluit interficere, quod veritatem à Deo auditam loqueretur, *Hoc,* inquit, *Abraham non fecit,* id est nihil simile fecit.

41. *Vos facitis opera patris vestri.*] Clarius nunc dicit eos Abrahæ filios non esse. Cum enim dixisset eos nõ facere opera Abrahæ, addit facere opera patris sui, vnde apertè colligitur eos non esse filios Abrahæ, sed alterius. Nõdum tamen declarat quis ille alter sit, cuius essent filij: intelligit tamen, vt paulo post explicat, esse diabolum. Illi vero non omnino id assecuti, sed tamen suspicati respondent, *Nos ex fornicatione non sumus nati, vnum patrem habemus Deum.* Non iam dicunt patrem habemus Abraham, sed Deum, quia nimirum intellexerant Christum nõ de carnali, sed de spirituali patre loqui. Itaque respondent se non esse filios diaboli, vt velle videbatur Christus significare, sed vnũ patrem habere Deum. Potest dictio illa, *vnum,* & ad Deum, & ad patrem referri; si referatur ad Deum, erit sensus, Nos non multos, sicut aliæ gentes, sed vnum tantum Deum pro patre habemus, si ad Patrem, Nos non habemus alium patrem, quam Deum; atq; hunc sensum magis verba præ se ferunt. Quod dicunt, *Nos ex fornicatione non sumus nati,* quidam interpretantur, non sumus filij Ismaël, sed Isaac, non ancillæ, sed liberæ, quemadmodum exponunt Euthym. & Rupertus. Alij putant fornicationem eos appellare coniugia inter Iudęos, & alias gentes illegitime copulata, ex quibus se natos esse negent, quod eos, qui ex eiusmodi coniugiis nati essent, spurios esse dicerent, sic Theodorus Mopsuest. & Theophyl. Alij de vera fornicatione eos loqui dicũt, propterea dicere se vnum tantum habere patrẽ, quod spurij, qui ex adulterio nati sunt, duos patres habere soleant, alterum verum, alterum opinione. Notasse igitur Christum, quod duos haberet patres, alterum verum, ex cuius cum matre eius adulterio natus esset, alterum hominum opinione, nempe Ioseph, qui matris eius maritus esset: sic Origenes, Cyrillus in Græca citatus Catena, & Leontius in commentariis, quam opinionem & Euthymius refert, & non improbat. *Expositio auctori probata.* Verus videtur esse sensus, quem Rupertus vidit, & refutauit, vt fornicationem idololatriam more scripturarum vocent: itaque se hoc elogio à gentibus aliis distinguant; quæ ex fornicatione natæ erant, id est filij erant idololatrarum, ipsæque idololatræ. Huncenim sensum confirmat, quod statim sequitur, *Vnum patrem habemus Deum,* id est non sumus idololatrę: vnicum enim Deum colimus, eumque pro patre habemus. Non repugno iis, qui dicunt alludere eos ad prophetiam Oseæ c. 1. 2. *Sume tibi vxorem fornicationum, & fac tibi filios fornicationum; quia fornicans fornicabitur terra à Domino.* Obiicit Rupertus, si hic, quem sequimur, esset sensus, eos fuisse dicturos Christo, Nos ex fornicatione nati non sumus, sed vnũ patrem habemus Deum: nunc autem non ita dixisse, sed tantum, *vnum patrem habemus Deum,* quasi aliud quiddam sit ex fornicatione non esse, & vnum patrẽ habere Deum. Facilis responsio, sæpe huiusmodi particulas, aut aduersatiuas, aut causales elegantius intelligi, quam exprimi.

42. *Si Deus pater vester esset, diligeretis vtique me. Ego enim ex Deo processi, & veni.*] Refellit Christus, quod Iudæi modo dixerant se patrem habere Deum, probatque eos ex Deo natos non esse, quia si filij Dei essent, se diligerent, qui & ipse filius Dei sit, ab eoque

que processerit, ac venerit. Duo hæc verba *processi & veni,* multa ita distinguũt, vt *processi,* referatur ad æternam Christi ex Deo generationem, *veni,* ad incarnationem. Sic Ammonius in Græca Catena, Leontius in comment. Hilarius, Augustinus, Beda. Alij vtrumque ad incarnationem, & aduentũ in hunc mundum pertinere putant, vt Origenes, Theophylactus, Euthymius, & Rupertus. His potius assentior: etsi rectè quidam monuerunt, ex hac ipsa interpretatione bene Christi diuinitatem colligi. *Christi diuinitas ex hoc loco colligitur.* Nec enim ex Deo processisse, venisseque per incarnationem diceretur, si ante non fuisset; nec ante fuisset si Deus non esset. Nec enim venisse Prophetarum more missum à Deo, cum natus iam esset: sed in hoc ipsum natus, in hoc homo factus est, vt ad homines veniret, eosque non docendo modò, sed multo maxime moriendo à peccatis liberaret. Dictum quidem est Ieremiæ, *Priusquam te formarem in vtero, noui te, & antequam exires de vulua, sanctificaui te, & Prophetam in gentibus dedi te,* c. 1. 5. sed non dicitur illum ideo natum esse, vt in gentibus Propheta esset: sed cum esset alioqui nasciturus, Deum illum ab ipso vtero ad Prophetæ officium destinasse.

Nec enim à meipso veni, sed ille me misit.] Loquitur vt homo, qua ratione non venit à seipso, quia homo ille nõ genuit se, sed à Patre, Filio, & Spiritu sancto factus est; quemadmodum Rupertus exponit. Putat autem his verbis ad falsos alludere Prophetas, seque ab illis segregare, qui veniunt & propheticum officium vsurpant, cum à Deo missi non sint. *Iere. 23. 21.* *Non mittebam,* inquit, *Prophetas, & ipsi currebant; non loquebar ad eos, & ipsi prophetabant.* Hoc hodie hæretici Caluinistę, & Lutherani faciunt. Singulari Christus modestia vsus est. Erat filius Dei, eoque ipso auctoritatem habebat quiduis erga homines faciendi: probat tamen vocationem suam, nec sibi vult credi nisi probatã. *Heb. 5. 4. 5.* *Nec quisquam sumit sibi honorem,* inquit D. Paulus, *sed qui vocatur tanquã Aaron. Sic & Christus non semetipsum clarificauit vt pontifex fieret, sed qui locutus est ad eũ, Filius meus es tu, Ego hodie genui te.* *Psal. 2. 3.* Hæretici tamẽ sibi credi volũt, nihil aliud, quam sua scelera probantibus. Euthymius quatenus Deum loqui putat non à se venisse, id est sola sua voluntate Patre repugnante.

43. *Quare loquelam meam non cognoscitis? quia non potestis audire sermonem meum.*] Græce non est διότι, aut διὰ τοῦτο quare, id est propterea, sed διὰ τί quare, id est propter quid? Itaque per interrogationem legendum est, quemadmodum Origenes, Chrysostomus, Augustinus, Leontius, Beda, Theophylactus Euthymius, & Rupertus legunt: omnesque iidem auctores post primum orationis membrum interrogationem ponunt. *Quare loquelam meam non cognoscitis? quia non potestis audire sermonem meum.* Id est, quid est causæ, cur τὴν λαλιὰν τὴν ἐμὴν, locutionem meam, linguam meam, aut idioma meum non intelligitis? nempe quia non potestis sermonem meum audire, id est quia cum alieno à me animo sitis, sermonem meum aures vestræ ferre non possunt. Nec enim possumus rectè, perfecteque intelligere, nisi quæ attentis & beneuolis auribus audimus, præsertim si res sint cælestes, atque diuinæ. Vtebatur Christus cælesti, ac diuina quadam lingua, quia de cælestibus, ac diuinis rebus loquebatur, quam linguam homines carnales, atque terreni intelligere non poterant, etiamsi attenti audirent, atque libentes; quomodo poterant intelligere, cum tam abhorrentibus audirent animis, vt ne ferre quidẽ Christi sermonem possent? Ergo audiẽdi verbum emphaticum est, nec idem significat, quod intelligere, vt Origenes putat, sed idem, quod auribus excipere: hoc enim maiorem habet vim. *In cap. 6. Mar. ver. 5.* Obseruauimus alicubi ex Gregor. Nazian. orat. 4. de Theolog. non posse in scriptura sacra idem aliquando significare, quod nolle. *Non posse idem quod nolle.* Id hoc loco significare, *non potestis,* Chrysost. Leontius, Theophylactus, & Euthymius obseruarunt: idemq; videntur Augustinus, & Beda indicare.

44. *Vos ex patre diabolo estis, & desideria patris vestri vultis facere.*] Quod sæpe illis ante obscure significauerat ver. 41. nunc palam dicit eos filios esse diaboli. Filios autem diaboli vocat non natura, sed imitatione, vt August. hîc contra Manichæos, & Epiphan. aduersus Caianos, & Archõticos, hæres. 38. & 40. disputant. Quanquam in eo singularis est opinionis, quod diabolum hoc loco Iudam vocari putet, cuius filij Iudæi appellẽtur, quia illi potius prodenti Christum, quam Christo regnum Dei prædicanti, & tot miracula facienti crediderint. Adductus in eam sententiam est, quod paulo supra Christus cap. 6. 70. Iudam diabolum appellauerit. Auctor vero qq. veteris, nouique testamenti, quæ August. falso tribuuntur qu. 98. Cain dicit hoc loco diabolum vocatum. Cæterum ex verbis sequentibus satis constat diabolum hic vocari eũ, qui primus peccauit angelorum, quique cæteris peccandi auctor fuit. *Diabolus qui hic vocetur.* Quo enim modo in Iudam conueniet eum homicidam fuisse ab initio? in veritate non stetisse? mendacem esse, & patrem eius? *Vnde Iudæi,* inquit August. & Beda, *filij diaboli? Imitando, non nascendo. Audite scripturæ sanctæ consuetudinem. Propheta dicit ad ipsos Iudæos, Pater tuus Amorrhæus, & mater tua Cethæa.* *Ezech. 16. 3. 45.* *Amorrhæi gens erat quædã, vnde originẽ Iudæi non ducebant. Cethæi & ipsi gentem suam habebant omnino alienã à genere Iudæorũ, sed quia erant impij Amorrhæi, & Cethæi, Iudæi autẽ imitati sunt impietates eorũ, inuenerunt sibi parentes, non de quibus nascerentur, sed quorum mores sectãtes pariter damnarentur.* Idem Ammonius, & Leontius monuerunt: *Et Iudæi,* inquit Ambros. lib. 4. in Lucã, *ex patre diabolo, nõ vtiq, carnis successione, sed criminis.* Quod addit, *& desideria patris vestri vultis facere,* τὰς ἐπιθυμίας, *desideria,* aut cupiditates, vt opinor, vocat, quæ Hebraice עלילות, aut מעללים opera, studia, cõsilia, cogitationes, &, vt Latinus interpres ea nomina solet vertere, *adinuentiones* appellasset, sicut dixit ver. 39. *Si filij Abrahæ estis, opera Abrahæ facite.* Itaque quod Chrysost. Leontius, & Theophyl. obseruarunt, ideo non opera, sed *desideria* diaboli vocasse, vt indicaret nõ quocunque modo, sed magno studio, cupiditateque diaboli mores imitari, etsi speciosum, & non improbabile omnino est, tamen non est satis firmum. Nam vt diximus, Hebraismus est: & si quid aliud Christo causæ fuit, quamobrem ita loqueretur, potius dixerim ideo ἐπιθυμίας, *desideria,* aut cupiditates diaboli vocasse, quia eas diabolus in eorum animos iniiciebat. Quæ autem sint ea desideria, statim Christus declarat, homicidium, & mendacium. Nam & illi Christum diabolum imitati occidere volebant, c. 7. 25. 44. & multa passim aduersus eum mentiebantur, Galilæum esse, dæmonium habere, & alia generis eiusdem.

Ille homicida erat ab initio.] Prima hic quæstio est, de quo initio loquatur Christus, cum dicit, *Ille homicida erat ab initio,* de initione ipsius diaboli? an hominis? an mundi? Qui existimarunt angelos ante mundum hunc visibilem creatos fuisse, de mundi initio sic interpretabantur, quasi sensus esset, cum mundus factus est, hoc est ab initio, iam diabolum homicidam fuisse, non quidem re ipsa, quia nondum homines erant, quos occideret: sed animo, atque voluntate, quod iam peccasset, & occidere futuros homines cogitaret. Diximus alibi magnos olim auctores in ea fuisse sententia. Isidorum libro 1. de summo bono, cap. 12. Gregorium lib. 28. Moral. cap. 14. & libro 31. cap. 10. & Bedam q. 9. in libr. 4. Regum. Nonnullos fefellit verbum illud *erat,* quod hunc sensum

videtur